

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

¹Εντεταλμένου ύφηγητού της Λατινικῆς Φιλολογίας

Η ΕΝ Τῇ ΛΑΤΙΝΙΚῇ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΧΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΛΕΞΕΩΣ **BARBARUS**

Ἡ ὀνοματοποιημένη λέξις *βάρβαρος*¹ μετενεχθεῖσα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν Λατινικὴν ὑπὸ τὸν τύπον *barbarus* ἀπαντᾷ ἐν τῇ Λατινικῇ γραμματείᾳ ἀπὸ τοῦ Ναιβίου² (3ος π.Χ. αἰὼν) ὡς οὐσιαστικὸν καὶ ἐπίθετον καὶ δὴ καὶ ὑπὸ ποικίλας ἐννοίας, ὡς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γραμματείᾳ³.

Ὡς γνωστόν, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἔχοντες συνείδησιν τοῦ ἐν τῇ ἑξελέξει τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐπιτελεσθέντος ὑφ' αὐτῶν θαύματος καὶ τῆς συντριπτικῆς ὑπεροχῆς τοῦ δημιουργικοῦ αὐτῶν πνεύματος ἔναντι τῶν ἄλλων

1. Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως *βάρβαρος* ὄρα Curtius G., *Grundzüge der griechischen Etymologie*⁵, Leipzig 1879, s. 290 - 291, ὁ ὁποῖος ταυτίζει τὴν λέξιν *βάρβαρος* πρὸς τὸ σανσκριτικὸν *barbará-s* (= τραυλός, οὐλός, ξενικός), ὅπερ προήλθεν ἐκ τοῦ *barbár*, ἀποτελοῦντος διπλασιασμὸν τῆς ἀρχικῆς ῥίζης *bar*⁶ βλέπε καὶ Hofmann J. B., *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, München 1950, s. 33 (κατὰ τοῦτον ἐκ τοῦ *barbarah*).

2. Πρβλ. Walde A., *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, 3. Neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, Erster Band, Heidelberg 1938, s. 94 ἐν λέξει *balbus*⁷ Ernout A. - Meillet A., *Dictionnaire etymologique de la langue latine*⁸, Paris 1951, p. 118.

3. Eichhorn A., *Βάρβαρος quid significaverit*, Diss., Leipzig 1904⁹ ὄρα σχετικῶς καὶ Zahn R., *Die Darstellung der Barbaren in griechischer Literatur*, Diss., Heidelberg 1896¹⁰ Wilcken U., *Hellenen und Barbaren*, ἐν *Neue Jahrbücher* 17 (1906) 457 - 471¹¹ Οἰκονομίδου Δ. Η., Ἡ λέξις *βάρβαρος* ἐτυμολογικῶς καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν σημασιῶν αὐτῆς ἐξεταζομένη, ἐν *Τεσσαρακονταετηρίδι τῆς καθηγεσίας Κ. Σ. Κόντου*, ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 409 - 417¹² Werner H., *Barbarus*, ἐν *Neue Jahrbücher* 41 (1918) 389 - 408¹³ Jüthner J., *Hellenen und Barbaren*, *Zur Geschichte des Nationalbewusstseins*, 1923¹⁴ ὄρα ἐπίσης τὰς σοφὰς ἐργασίας τοῦ σεβαστοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Βουρβέρη Κ. Ι., *Platon und die Barbaren*, Athen 1938¹⁵ Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, Α' Βαρβαρικά, ἐν Ἀθήναις 1938 καὶ Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος, ἐν Ἀθήναις 1939¹⁶ *passim*.

λαῶν, ἔτι δὲ διαπιστοῦντες ἰδιοτυπίαν τοῦ ἔθνους τῶν ἐν ἀντιβολῇ πρὸς τὴν ἀτομικότητα τῶν λοιπῶν ἔθνῶν, διήρουν τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα μέρη, τοὺς Ἑλλήνας ἀφ' ἑνὸς καὶ τοὺς βαρβάρους ἀφ' ἑτέρου¹, τοὺς ὁποίους ὑπελάμβανον λαλοῦντας κακοήχους γλώσσας, ἔτι δὲ ἀξέστους καὶ ἀπολιτίτους, ὤμους καὶ ἀγρίους, δουλόφρονas, δειλοὺς, ὕβριστὰς κλπ. καὶ ὡς τοιοῦτους ἀξιόους περιφρονήσεως. Ὁ διαφορισμὸς οὗτος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ λοιποῦ κόσμου ξετεράφη ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν Ἑλλήνων ὡς κοινὸν λαϊκὸν συναίσθημα². Τοῦτο δὲ διηρμήνευσεν ἄριστα ὁ Αἰσχύλος, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἀντιβολῆς τῆς ἐλευθερίας καὶ ἁρμονίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν δουλολογίαν καὶ ἀμετρίαν τῶν βαρβάρων ἐξῆρε τὴν ἀντίθεσιν τοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸν τῶν βαρβάρων³.

Ὅτι διὰ τοὺς Ἑλλήνας εἰς τὸ βαρβαρικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἦτο ὁ ἀντίθετος πόλος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὑπῆγετο καὶ τὸ ρωμαϊκὸν πνεῦμα, μαρτυρεῖται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Λατίνων συγγραφέων. Οὕτως ὁ Κάτων, ὅστις ἀπετέλει τὴν ὑψηλοτέραν ἔκφρασιν τοῦ γηραιοῦ λατινικοῦ πνεύματος, γράφων πρὸς τὸν υἱὸν του, ὡς φαίνεται ἐξ ἀποσπάσματος (Cato ad fil. frg. 1), τὸ ὁποῖον μᾶς διέσωσεν ὁ Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος (Hist. Nat. 28, 14), ἐσημείου τὰς συνωμοσίας τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὀρκισθῆ, ὡς λέγει, νὰ καταστρέψωσι τοὺς βαρβάρους, τοιτέστι τοὺς Ρωμαίους, ἀποστέλλοντες εἰς αὐτοὺς εὐπαιδευτοὺς ἄνδρας καὶ ἰατροὺς: «iurarunt inter se Græci barbaros necare omnis medicina... Græci nos quoque dictitant barbaros et spurcius nos quam alios Opicon (Jahn, -os) appellatione

1. Πλάτ., Πολιτικ. 262 c-d: «Τοιόνδε, οἷον εἴ τις τῶν ἀνθρώπων ἐπιχειρήσας δίχα διελεῖσθαι γένος διαιροῖ καθάπερ οἱ πολλοὶ τῶν ἐνθάδε διανέμουσι, τὸ μὲν Ἑλληνικὸν ὡς ἐν ἀπὸ πάντων ἀφαιροῦντες χωρὶς, σύμπασι δὲ τοῖς ἄλλοις γένεσιν, ἀπείρους οὕσι καὶ ἀμείκτοις καὶ ἀσυμφώνοις πρὸς ἄλληλα, βάρβαρον μὲν κλήσει προσειπὼντες αὐτὸ διὰ ταύτην τὴν μίαν κλήσιν καὶ γένος ἐν αὐτὸ εἶναι προσδοκῶσιν»· πρβλ. καὶ Στράβ. Α' 66: «Ἐπὶ τέλει δὲ τοῦ ὑπομνήματος οὐκ ἐπαινέσας τοὺς δίχα διαιροῦντας ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων πλῆθος εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ βαρβάρους καὶ τοὺς Ἀλεξάνδρῳ παραινοῦντας τοῖς μὲν Ἑλλήσιν ὡς φίλοις χρῆσθαι τοῖς δὲ βαρβάροις ὡς πολεμίοις, βέλτιον εἶναι φησὶν ἀρετὴ καὶ κακία διαιρεῖν ταῦτα. Πολλοὺς γὰρ καὶ τῶν Ἑλλήνων εἶναι κακοὺς καὶ τῶν βαρβάρων ἀσείους, καθάπερ Ἰνδοὺς καὶ Ἀριανούς, ἔτι δὲ Ρωμαίους καὶ Καρχηδονίους οὕτω θαυμαστῶς πολιτευομένους».

2. Ὅρα τὸ περισπούδαστον ἄρθρον τοῦ σεβαστοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Δασκαλάκη Ἀ. π. Β., Ἡ Ἑλλάς ὡς πολιτικὴ ἔννοια κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐν Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 4 (1953-1954) 174· πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Δημοσθένης καὶ τὰ περὶ βαρβαρισμοῦ τῶν Μακεδόνων, ἐν Πλάτωνι 3 (1951) 188-211 passim· τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ἰσοκράτης καὶ τὰ περὶ «οὐχ ὁμοφύλου γένους τῶν Μακεδόνων, ἐν Ἀθηνᾷ 55 (1951) 226-240 passim.

3. Πρβλ. Βουρβέρη Κ., Ἡ ἔθνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος, σ. 8.

foedant», τ.ξ. οἱ Ἕλληνες ὠρκίσθησαν νὰ φονεύσωσι πάντας διὰ τῆς ἰατρικῆς... Οἱ Ἕλληνες ἡμᾶς προσέτι καλοῦσι βαρβάρους καὶ κατασχύνουσιν ἡμᾶς αἰσχρότερον τῶν ἄλλων, ἀποκαλοῦντες ἡμᾶς Ὀπικούς¹. Ἀνάλογον μαρτυρίαν ἔχομεν καὶ τοῦ Οὐάργωνος (De ling. lat. 8, 64), γράφοντας: «... nostra nomina et Persarum et ceterorum quos vocant *barbaros*», τ.ξ. «... τὰ ἡμέτερα ὀνόματα καὶ τῶν Περσῶν καὶ τῶν λοιπῶν, τοὺς ὁποίους (οἱ Ἕλληνες) καλοῦσι βιρβάρους». Ὁ δὲ Κικέρων, ὁ ὁποῖος ἠρνεῖτο τὴν «δηθεν» ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων — κατήντησεν ὅμως νὰ δικαιολογῇ τοὺς ὁμοφύλους του διὰ τὴν κατωτερότητά των λέγων ὅτι, ἐὰν οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἐπέτυχον ἀλλιόν τι, τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐπιμεληθῶσι τῶν τεχνῶν² — διαμαρτύρεται τρόπον τινὰ κατὰ τῆς τοιαύτης περὶ τῶν Ρωμαίων ὡς βαρβάρων ἀντιλήψεως τῶν Ἑλλήνων, γράφων (De republ. 1, 58): «Cedo num barbarorum Romulus rex fuit?... si ut Graeci dicunt omnes aut Graios esse aut *barbaros*, vereor ne barbarorum rex fuerit; sin id nomen moribus dandum est, non linguis, non Graecos minus barbaros quam Romanos puto», ἥτοι μήπως ὁ Ρωμύλος ὑπῆρξε βίσιλευς *βαρβάρων*;... ἐὰν, ὡς οἱ Ἕλληνες λέγουσιν ὅτι πάντες εἶναι ἢ Ἕλληνες ἢ *βάρβαροι*, φοβοῦμαι μήπως ὑπῆρξε βίσιλεύς τῶν βαρβάρων — ἐὰν δὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰ ἥθη, οὐχὶ εἰς τὰς γλώσσας, δὲν νομίζω τοὺς Ἕλληνας βιρβάρους ἦτιον τῶν Ρωμαίων».

Ἄλλ' οὐ μόνον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν Λατίνων συγγραφέων, ἀπεκάλουν τοὺς Λατίνους βιρβάρους, ἀλλὰ καὶ τινες τῶν Λατίνων συγγραφέων δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποκαλέσωσιν ἑαυτοὺς βιρβάρους καὶ τὴν πάτριον αὐτῶν γλῶσσαν *βάρβαρον*. Οὕτως ὁ κωμικὸς ποιητὴς Πλαῦτος δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποκαλέσῃ τοὺς ὁμοφύλους του βιρβάρους. Τοῦτο ἐπραξεν ἐν τῇ κωμῳδίᾳ αὐτοῦ, ἣ ὁποία ἐπιγράφεται *Ἀλαζὼν στρατιώτης (Miles gloriosus)*. Ἐν τῇ δευτέρᾳ λοιπὸν σκηνῇ τῆς δευτέρας πράξεως (στιχ. 211-212) τῆς κωμῳδίας αὐτῆς μᾶς παρουσιάζει τὸν ἔχοντα παιδρότατον τὸν χαρὰκτηρα Ἐφέσιον γέροντα Periplectomenus λέγοντα ὅτι ὑπάρχει λατίνος ποιητὴς *βάρβαρος* ἔχων ὑπεστυλωμένην τὴν κεφαλὴν, ἐνῶ δύο φύλακες πάντοτε καθ' ἑκάστην ὥραν κεῖνται παρ' αὐτῷ («Nam os columnatum praeae esse indaudivi *barbaro*, | cui bini custodes semper totis horis occubant»). Ὁ λατίνος

1. Οἱ Ὀπικοὶ (Opici) ἦσαν ἀρχαιότατος καὶ αὐτόχθων λαὸς τῆς Καμπανίας, οἱ ἄλλως γνωστοὶ Ὀσχοὶ τὸ προσηγορικὸν opicus ἐδήλου τὸν ἀγροικόν, τὸν ἄμουσον· πρβλ. Ernout-Meillet, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 820, ἐν λέξει.

2. Tusc. Disp. I 1, 3: «Doctrina Graecia nos et omni litterarum genere superabat, in quo erat facile vincere non repugnantes. Nam cum apud Graecos antiquissimum e doctis genus sit poetarum, si quidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo, serius poeti- cam nos accepimus...».

ποιητής, τὸν ὁποῖον ὑπαινίσσεται ἐνταῦθα ὁ Πλαῦτος, ἦτο ὁ Καμπανὸς Νævius, δραματικὸς καὶ ἐπικὸς ποιητής τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, ὁ ὁποῖος, ὡς καὶ ὁ Δίβιος Ἀνδρόνικος, κατὰ τὸ πρῶτον μέρος τοῦλάχιστον τοῦ ποιητικοῦ του σταδίου, πρὸ τοῦ πολέμου τοῦ Ἀννίβα, ἀποφυγὼν τὰ αὐστηρῶς λατινικὰ θέματα καὶ ἀναζητήσας θέματα δυνάμενα νὰ ἀνταποκριθῶσιν εἰς τοὺς πόθους καὶ τὰς φιλοδοξίας τῶν λαῶν καὶ τῶν πόλεων ὅλης τῆς Ἰταλίας (Ἑλληνισμὸς τῆς ἀνατολιζούσης Ἑτρουρίας, Ἑλληνισμὸς τῶν Σαβελλικῶν χωρῶν ἐν ἑπαφῇ πρὸς τὰς ἀποικίας τοῦ Τάραντος, Νεαπόλεως καὶ Παίστου), ἐξέφρασε καὶ ἀπεκάλυψε τὰς ἀνησυχίας τῆς Ρωμαϊκῆς σκέψεως κατὰ τὰ προηγηθέντα τοῦ δευτέρου Καρχηδονιακοῦ πολέμου ἔτη, τουτέστι τὸν Ρωμαϊκὸν διεθνισμόν, τὴν κίνησιν δηλαδὴ ὅπως ἡ Ρώμη καταστῇ ἑλληνίζουσα, ἵνα οὕτω δυνηθῇ νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν πνευματικὴν τῆς ἡγεμονίαν, νὰ δικαιολογήσῃ τὰς κατακτήσεις τῆς καὶ νὰ δυνηθῇ νὰ ἐμφυσηθῇ κοινὴν ψυχὴν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς. Ὅτι δὲ ὁ Πλαῦτος διὰ τῶν ἀνωτέρω στίχων τὸν ὑπαινίσσεται τὸν ποιητὴν Ναιβιον βεβαιοὶ ὁ λατίνος γραμματικὸς τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος Festus (Paul. Fest., p. 36. Lindsay), γράφων ἐν λ. *barbari*: «*Barbari dicebantur antiquitus omnes gentes exceptis Græcis. unde Plautus Nævium poetam Latinum barbarum dixit. fortasse et ob hoc noster apostolus Græcis ac barbaris se debitorem esse fatetur*».

Προβάλλει ὁμοῦς τὸ εὐλογον ἀπόρημα, πῶς ὁ Πλαῦτος ἄνθρωπος τοῦ πνεύματος ἐπέτρῃφεν εἰς ἑαυτὸν τὸ θλιβερώτατον καὶ προκαλοῦν ἀγανάκτησιν σκῶμμα κατὰ τοῦ δεινοπαθοῦντος ποιητοῦ Ναιβίου ἐπὶ τῷ σχολῷ ὅπως προκαλέσῃ τὸν γέλωτα τῶν καταπιεστῶν αὐτοῦ Μετέλλων καὶ τοῦ φίλου αὐτῶν Σκιπίωνος, τοὺς ὁποίους πληγώσας διὰ δητικῶν ἐπιγραμματῶν τοῦ ὁ Ναιβίος ἐροίφθη εἰς τὸ δεσμοκτήριον καὶ μετέπειτα ἐξωρίσθη ἀποθανὼν ἐν Ἰτύνῃ ἐξόριστος τῷ 204 π.Χ. Ὁ Ναιβίος, ὁ παλαιὸς οὗτος λεγεωνάριος¹, ὁ ἰδιότροπος γέρον² καὶ πληβεῖος, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων σχολιαστῶν ὡς ἐν εἰδος μάρτυρος τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς φιλολογίας³, μάρτυρος τῆς ὑποθέσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Οἱ σχολιασταὶ οὗτοι εἶπον ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ὑπέθετον ὅτι οἱ πρῶτοί των συγγραφεῖς ὑπῆρξαν πτωχοὶ καὶ ὅτι πεποιθότες ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῆς Ρώμης ἤρχισε μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος⁴ καὶ καταβιβάζοντες κατὰ πολλὰ

1. Περλ. Leo Fr., *Geschichte der römischen Literatur*, I, Berlin 1913, s. 84.

2. "Ora Lejay P., *Histoire de la littérature latine des origines à Plaute*, Paris 1923, p. 229.

3. Täubler E., *Næviana*, ἐν *Hermes* 57 (1922) 160· Leo Fr., ἐνθ' ἀνωτ.

4. Horat., *Epist.* II 1, 156-157: «*Græcia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*», ἦτοι ἡ Ἑλλάς ἡττηθεῖσα τὸν ἄγριον νικητὴν κατέκτισε καὶ τὰς τέχνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἄγροικον Λάτιον. Ὡς ὁρθότατα παρετήρησαν

ἔτη τὴν εἰς Ρώμην ἄφιξιν τοῦ Λιβίου Ἀνδρονίκου¹, τὸν ὁποῖον ὑπελάμβανον², ὡς καὶ τὸν Πλαῦτον³, ὡς σκλάβον τοῦ Ἑννίου, ὡς ἓνα δημοδιδάσκαλον⁴, ἔδυσπίστουν διὰ τὰς σχέσεις τῶν πρώτων λατίνων συγγραφέων πρὸς τοὺς γηραιούς Ρωμαίους. Καὶ περὶ τοῦ Ναιβίου ἐγράφη ὅτι οἱ συμπατριῶται του εἶχον περὶ αὐτοῦ ταπεινωτάτην γνώμην φανταζόμενοι αὐτὸν ὡς οὐτιδανὸν καὶ ἀπέχοντα τῆς Ρωμαϊκῆς ἀριστοκρατίας καὶ παντὸς ὅ, τι ἐθεωρεῖτο ἀξιόλογον ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς Ρώμης· ὅτι οὗτος ὢν παράτολμος εἰς τὰς διὰ τὴν ἀριστοκρατίαν ἐκφράσεις του ἔδηξεν αὐτήν⁵, διὸ καὶ ἐρρίφθη εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἐπεμβάντων περὶ τὸ 206⁶ τῶν δημάρχων ὑπὲρ αὐτοῦ.

Φαίνεται πιθανώτερον ὅτι ὁ ποιητὴς Ναίβιος δὲν ὑπῆρξε θῦμα τῆς ἀριστοκρατίας, τῶν εὐγενῶν τῆς Ρώμης, ἀλλὰ τοῦ λαϊκοῦ κόμματος, τῶν ἀντιζηλιῶν τῶν πολιτικῶν φατριῶν τῆς Ρώμης⁷. Τοῦτο εἰκάζεται ἐκ τῶν ἑξῆς : Ἐν πρώτοις οἱ δῆμαρχοι, οἱ ὁποῖοι ἐπενέβησαν ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ φυλακῇ εὗρισκομένου Ναιβίου, ἦσαν ἐκεῖνοι, διὰ τῶν ὁποίων μετ' αὐτοῦ πολλὸν ἔξοχὴν ἀντιπρόσωπος τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος τῶν εὐγενῶν ἐν Ρώμῃ Fabius ἐπεξήτησε νὰ ἀνατρέψῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ Σκιπίωνος⁸. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Ἑννιος ἐμέμφθη τὸν Ναίβιον ὡς ὁμιλοῦντα τὴν γλῶσσαν τῶν Φαύνων καὶ μάντεων⁹, ἀλλ' ὁ Ναίβιος ἐν τῷ εἰς σατούρνιον στίχον ἐπιταφίῳ ἐπιγράμα-

οἱ F. Plessis καὶ P. Lejay σχολιάζοντες τὸν στίχον τοῦτον τοῦ Ὁρατίου ἐν τῇ ὑπ' αὐτὸν ἐκπονηθείσῃ τρίτῃ ἐκδόσει τοῦ ἔργου τοῦ ποιητοῦ (Paris 1909) ὁ στίχος οὗτος ἐνέχει γενικὴν τινα ἀλήθειαν. Ἐν ᾧ μέτρῳ οἱ Λατίνοι εἰσέδυσαν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, διεισέδυσεν καὶ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰς τὴν Ρώμην. Ἡ κατὰ κράτος τῆς Ἑλλάδος δὲν ὑπῆρξεν ὀριστικὴ εἰμὴ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Μομμίου τῷ 146 π.Χ. Ἀλλὰ πολὺ ἐνωρίτερον, μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ Πύρρου καὶ τὴν ἄλωσιν τοῦ Τάραντος (272 π.Χ.), μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Βρινδισίου καὶ τὴν ἔνωσιν τῶν Ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἰταλίας (267 π.Χ.), μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Συρακουσῶν (212 π.Χ.), μεθ' ἑκαστον τῶν Μακεδονικῶν πολέμων καὶ τοῦ τῆς Συρίας οἱ Ρωμαῖοι ἐγνώρισαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βαθέως τὰς τέχνας τῆς Ἑλλάδος.

1. Accius ap. Cic., Brut., XVIII 72.

2. Hier., Chron., A. 1830, p. 137 Helm.

3. Aul. Gell., Noct. Att. III 3, 14.

4. Suet., Gramm. 1.

5. Lejay P., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 227-228.

6. Kroll W., Der Tod des Naevius, ἐν Hermes 66 (1931) 469-472.

7. Περὶ τῶν ἀντιζηλιῶν τῶν ἐν Ρώμῃ πολιτικῶν φατριῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος ὄρα A. H. Mc Donald, Scipio Africanus and Roman politics in the IInd century B. C., ἐν Journal of Roman Studies 28 (1938) 153-164.

8. Tit. Liv. XXIX 19, 6.

9. Ennius, frg. 213-216 (Vahlen): « scripsere alii rem vorsubus quos olim Faunei vatesque canebant; nec dicti studiosus quisquam erat ante hunc... »· πρὸς καὶ Cic., Brut. 75: « Illius quem in vatibus et Faunis adnumerat Ennius, bellum Punicum quasi Myronis opus delectat ».

ματι¹, ἐν ᾧ ὑμνοῦνται ὅσα ὑπὲρ τῆς λατινικῆς ποιήσεως καὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης ὁ Ναίβιος ἔπραξεν, ἀναφέρει : « Ἄν ἦτο δυνατόν εἰς τοὺς ἀθανάτους νὰ θρηνώσι τοὺς θνητούς, θὰ ἐθρήνον αἱ θεαὶ Καμῆναι τὸν ποιητὴν Ναίβιον, διότι, ἀφ' οὗτο ἐκείνος κατέβη εἰς τὸν κευθμῶνα τοῦ Ἄδου, ἐλησμόνησαν ἐν Ρώμῃ νὰ λαλῶσι τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ». Ἐννοεῖ δὲ ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἀπώλεσαν τὴν χρῆσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης ἔνεκα τῶν κατακλυσάντων τὴν Ρώμην ἐλληνικῶν νεωτερισμῶν. Ἡ τοιαύτη μομφὴ τοῦ Ἐννίου κατὰ τοῦ Ναιβίου ἡρμηνεύθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλολόγων οὐ μόνον ἐκ τῆς φιλολογικῆς ἀντιζηλίας τοῦ ποιητοῦ Ἐννίου κατὰ τοῦ Ναιβίου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀντιζηλίας τῶν δύο ἀντιθέτων ἐν Ρώμῃ πολιτικῶν μερίδων². Ὁ Ἐννιος, καίπερ μετὰ τὴν ἐν Σαροδηνίᾳ γνωριμίαν του μετὰ τοῦ Κάτωνος, τότε ταμίου τοῦ ἀνθυπάτου Σκιπίωνος Ἀφρικανοῦ τοῦ πρεσβυτέρου, προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ τελευταίου νὰ μεταβῇ εἰς Ρώμην, εἰς ἣν πράγματι μετέβη ἐν ἀρχῇ τοῦ 203 π.Χ.³, ἐν τούτοις τάχιστα μετέστη εἰς τὴν μερίδα τοῦ Σκιπίωνος τοῦ Ἀφρικανοῦ, συνθέσας περὶ τὸ 201-200 καὶ διηγηματικὸν ποίημα Scipio πρὸς ἐξύμνησιν τῶν κατορθωμάτων τοῦ προστάτου του κατὰ τὸν πόλεμον αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ Ἀννίβα⁴, καὶ εἰς τὴν τοῦ Μάρκου Φουλβίου Νοβιλώρος (M. Fulvius Nobilior), ὑπάτου, θαυμαστοῦ καὶ γνώστου τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως καὶ καθόλου τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, τὸν ὁποῖον μάλιστα Φούλβιον Νοβιλῶρα ἠκολούθησεν ὁ Ἐννιος εἰς τὴν ἐκστρατείαν του εἰς Αἰτωλίαν τῷ 189 π.Χ., συναποτελέσας τὴν πραιτωρίαν κορότιν αὐτοῦ⁵, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐξέρινισε τὸν αὐστηρὸν τηρητὴν τῶν πατριῶν ἡθῶν Κάτωνα, κατηγορήσαντα καὶ σκώψαντα τὸν Ἐννιον.

Ὡσαύτως ὁ Ναίβιος, ὥς καὶ ἀνωτέρω ἐγράφη, δὲν ὑπῆρξεν ἐχθρὸς μόνον τῶν Μετέλλων⁶, τοὺς ὁποίους ἐδηξε διὰ τῶν στίχων του, ἀλλὰ καὶ

1. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο, ὅπερ ὁ Αὔλος Γέλλιος παρέλαβεν ἐκ τοῦ « Περί ποιητῶν » ἔργου τοῦ Οὐάρρωνος, πιθανῶς δὲν ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Ναιβίου, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Οὐάρρωνος ἢ ἄλλου τινός· πρβλ. Ρίββεκ Ὁθ., Ἱστορία τῆς Ρωμαϊκῆς ποιήσεως, ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 37.

2. Πρβλ. Curcio, ἐν Rivista di filologia e d'istruzione classica 26 (1898) 608-610.

3. Leo Fr., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 155, σημ. 2.

4. Oros Schanz - Hosius, Geschichte der römischen Literatur, I, München 1927, s. 96.

5. Leo Fr., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 157.

6. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Ναιβίου κατὰ τῶν Μετέλλων ἐκτοξευθεῖσαν προσβολὴν (« Fato Metelli Romai fiunt consules ») καὶ τὴν κατὰ τοῦ Ναιβίου ἀπειλὴν τῶν Μετέλλων διὰ τοῦ γνωστοῦ στίχου (« Dabunt malum Metelli Naevio poetae », Pseudo-Asconius ap. Cic., Verr., pr. act. 29), τοῦ ἀποτελοῦντος τὸν τέλειον τύπον τοῦ σατουρνίου στίχου.

τοῦ φίλου¹ αὐτῶν Σκιπίωνος, ἀντίποδος τῆς συντηρητικῆς μερίδος τῆς ἀριστοκρατίας. Περὶ τοῦ ὅτι δὲ ὁ Ναίβιος ἦτο ἐχθρὸς τοῦ Σκιπίωνος² μαρτυρεῖ ἀπόσπασμα κωμωδίας τοῦ Ναιβίου³, ἀναφερόμενον εἰς αἰσθηματικὴν τινα περιπέτειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Σκιπίων εἶχεν ἀναμειχθῆ κατὰ τρόπον ἥκιστα ἔντιμον. Ἡ ἐν τῷ ἀποσπασματι τούτῳ εἰρωνεία κατὰ τοῦ Σκιπίωνος συνέπιπτε πρὸς τὰς κατηγορίας, διὰ τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ μερίς τοῦ Fabius ἐπεζῆται περὶ τὸ 204 π.Χ., ὡς μᾶς ἀναφέρει ὁ Τίτος Λίβιος, τὴν ἀποτυχίαν τῆς εἰς Ἀφρικὴν ἀποστολῆς τοῦ Σκιπίωνος⁴, τὸν ὁποῖον ὑπωπτεύοντο ὡς προσχωροῦντα εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἥθη. Ὡσαύτως ὁ Ναίβιος εἰς τὸ ποίημά του *Bellum Punicum*, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔπος τῆς Ρωμαϊκῆς δυτικῆς Μεσογείου, ἔπος ἀφιερωμένον εἰς τὸ μεγαλεῖον τῆς Ρώμης, διερμηνεύει τὰς αὐτὰς τάσεις, τὰς ὁποίας διηρμήνευσεν ὁ Fabius Pictor⁵, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἱστορικὸν δημιούργημά του περὶ τοῦ Β' Καρχηδονιακοῦ πολέμου, εἰς τὰς «Ρωμαίων προάξεις»⁶, ἀτεκάλυπτε τὴν ἀντίδρασιν τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων τῆς Ρώμης πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς ἐπιδράσεις⁷.

Φαίνεται ὅθεν ὅτι ὁ Ναίβιος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Κᾶτων γηράσκων ἀφιέρωσε τελευταίαν συγκινητικὴν ἀνάμνησιν⁸, ἦτο ὁ συμπαθὴς προστατευόμενος καὶ τὸ φιλολογικὸν φερέφωνον τῆς συντηρητικῆς ἀριστοκρατίας, ἡ ὁποία κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 3ου π.Χ. ἀντετάσσετο εἰς τὰς τοῦ Σκιπίωνος καὶ τοῦ λαϊκοῦ κόμματος καθόλου νεωτεριστικὰς τάσεις⁹. Φαίνεται ὅτι ἡ τότε Ρωμαϊκὴ ἀριστοκρατία εἶχε τὸν Ναίβιον ὡς προστατευόμενόν της καὶ εἰς τὸ ἔπος αὐτοῦ πολλοὶ τῶν Ρωμαίων εὐγενῶν ἐβλεπον τὸ μέσον πρὸς διαφῆμισιν τῶν οἰκογενειῶν τῶν. Ἡ περιεργὸς αὕτη ψυχολογία τοῦ Ναιβίου, ὁ ὁποῖος πληβεῖος ὢν ἐστράφη πρὸς τὴν συντηρητικὴν ἀριστοκρατίαν, προσεκάλεσε τὴν

1. Ὁ Q. Caecilius Metellus τῷ 204 π.Χ. ἔσωσεν ἀπὸ σοβαρωτάτης κατηγορίας τὸν Σκιπίωνα ἐνεχόμενον εἰς τὸ σκάνδαλον τοῦ Pleminius, περὶ τοῦ ὁποίου ἀναφέρει ὁ Τίτος Λίβιος (XXIX 20).

2. Πρὸβλ. Peter, *Hist. Roman. reell.*, p. 49 sq.

3. Naev., *Incert.*, frg. III Ribbeck, ap. Aul. Gell., *Noct. Att.* VII 8, 5.

4. Tit. Liv. XXIX 19, 4. 11, 13.

5. Taubler, *ἐνθ'* ἀνωτ., σ. 160.

6. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐγραψεν ὁ Fabius Pictor ἑλληνιστὶ κυρίως ὡς ἀπευθυνόμενος εἰς ὁλόκληρον τὸν μεσογειακὸν κόσμον καὶ ἐπιθυμῶν νὰ φέρῃ ἐνώπιον τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης τὴν συζήτησιν μεταξὺ Ρώμης καὶ Καρχηδόνας καὶ νὰ ὑπερασπισθῇ τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν θέσιν τῆς Ρώμης ἐν τῇ διεθνείᾳ πολιτικῇ.

7. Gelzer, *Römische Politik bei Fabius Pictor*, ἐν *Hermes* 68 (1933) 129-166· Sisto L., *Influenza d. Q. Fabio Pittore sull'opera di Polibio di Megalopoli*, ἐν *Atene e Roma* 11 (1931) 176-202.

8. Cic., *Cato maior*, XIV 50: «Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? quam gaudebat *Bello suo Punico* Naevius!».

9. Pais E. - Bayet J., *Histoire romaine*, I, Paris 1926, p. 362.

μῆνιν τοῦ λαϊκοῦ κόμματος καὶ οὕτω συνέβη, ὥστε ὁ πληβείος Ναίβιος νὰ γίνῃ θῦμα τοῦ λαϊκοῦ κόμματος καὶ οὐχὶ τῶν εὐγενῶν, ὡς ἦτο φυσικὸν καὶ κοινῶς πιστεύεται. Οὕτω λοιπὸν ἐξηγεῖται ὁ ἐν τοῖς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσι στίχοις τοῦ Πλαύτου οὐχὶ ἀπλῶς φιλοπαίμων ἀστεισμός τούτου, ὡς ὁ W. Kroll ὑπέλαβεν¹, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον τοῦ ποιητοῦ Ναίβιου ἐσκεμμένον σκῶμμα τοῦ Πλαύτου ἀποκαλέσαντος αὐτὸν barbarum, σκῶμμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τῆς ὀργῆς τῶν εἰς τὸ λαϊκὸν κόμμα τῆς Ρώμης ἀνηκόντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, οἱ ὅποιοι θὰ ἐγέλων κατὰ τοῦ ἐξομόσαντος καὶ δεινοπαθοῦντος Ναίβιου².

Ὁ αὐτὸς Πλαῦτος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡ Ἰταλία, τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος, ἦτο *barbaria*, τουτέστι βάρβαρος χώρα. Οὕτως ὁ Πλαῦτος ἐν τῇ κωμῳδίᾳ του, ἡ ὁποία ἐπιγράφεται «*Καρχηδόνιος*» (Poenulus, στιχ. 598), γράφει: «*macerato hoc pingues fiunt auro in barbaria boves*», τουτέστι δι' αὐτοῦ τοῦ χρυσοῦ (ἦτοι τοῦ φυτοῦ λουπίνου) ἐμβραχέντος³ οἱ βόες καθίστανται παχεῖς ἐν τῇ βαρβάρῳ χώρᾳ, ἥτοι ἐν τῇ Ἰταλίᾳ.

Ὡσαύτως ὁ Πλαῦτος ἐν τῇ κωμῳδίᾳ αὐτοῦ, ἡ ὁποία φέρει τὸν τίτλον *Στίχος* (Stich., στιχ. 193), ἐν τῇ πρώτῃ σκηνῇ τῆς δευτέρας πράξεως, παρουσιάζει τὸν Ἕλληνα Gelasinus ὁμιλοῦντα περὶ τῆς πείνης του καὶ τοῦ ὀνόματός του καὶ χρησιμοποιοῦντα τὰς λέξεις *mores barbaros* ἐν τῇ ἐννοίᾳ *mores Romanos*, ρωμαϊκὰ ἦθη: «*Hæc verba subigunt med, ut mores barbaros | discam atque ut faciam præconis compendium, | itaque auctionem prædicem, ipse ut venditem*», τ.ξ. «οἱ λόγοι οὗτοι ἀναγκάζουσί με νὰ νύθω τὰ ἦθη τῶν βαρβάρων καὶ νὰ κάμω τὴν οἰκονομίαν ἐνὸς κήρυκος, καὶ νὰ ἀναγγείλω τὴν πώλησίν μου, προεδρεύων ἐγὼ ὁ ὕδιος εἰς τὸν πλειστηριασμόν».

Ἐπίσης ἐν τῇ κωμῳδίᾳ αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἐπιγράφεται *Φάσμα* (Mostellaria, στιχ. 828), ὁ ποιητὴς παρουσιάζει τὸν δούλον Tranio ὁμιλοῦντα πρὸς τὸν γέροντα Theopropides περὶ ξυλουργικῶν τιμῶν ἔργων καὶ λέγοντα: «*non enim hæc pultriphagus orifex opera fecit barbarus*», τ.ξ. «διότι

1. Der Tod des Naevius, ἐν Hermes 66 (1931) 469-472.

2. Πρβλ. Glaser Conr., Zu einzelnen Dichtern. 1. Naevius, ἐν Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft 242 (1934) 56.

3. Τὸ φυτὸν θέρμον (lupinus ἢ lupinum, κοινῶς λούπινον) ἐμβραχόμενον ἐπὶ τινὰς ἡμέρας εἰς θερμὸν ὕδωρ καθίστατο μαλακὸν καὶ ἀπέβαλλε τὴν πικρότητα αὐτοῦ, ὁπότε ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς διατροφήν τῶν βοῶν· κατόπιν βρασμοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο τοῦτο καὶ ὡς τροφή τῶν ἀνθρώπων, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πλίνιος (Hist. Nat. XVIII 36). Ἐν τοῖς ἀρχαίοις θεάτροις ἐχρησιμοποιοῦντο ξηροὶ σπόροι, ὡς νῦν ἐν τοῖς ἡμετέροις θεάτροις χρησιμοποιεῖται εἰδὸς τι νομισμάτων, διὰ νὰ μιμηθῶσι πᾶν εἶδος νομίσματος.

αὐτὰ τὰ ἔργα δὲν ἔκαμεν εἰς *βάρβαρος* τεχνίτης τρώγων πολὺ τὸν *χυλὸν* » (= τὸ ἐξ ἀλευρώδους οὐσίας γνωστὸν πολτῶδες ἀφέψημα), δηλαδὴ Ρωμαῖος¹.

Παρὰ Πλαύτῳ ἀπαντᾷ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἡ ἔκφρασις *vortere barbare* ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἐρμηνεύειν εἰς βάρβαρον γλῶσσαν, τουτέστι εἰς τὴν Λατινικὴν. Οὕτως ὁ Πλαῦτος ἐν τῷ προλόγῳ τῆς κωμωδίας του, ἡ ὁποία ἐπιγράφεται *Ὀνικὴ* (*Asinaria*, στιχ. 11) ὁμιλῶν περὶ αὐτῆς λέγει : « huic nomen græce Onagost fabulæ ; | Demophilus scripsit, Maccus² *vortit barbare* ; | Asinariam volt esse, si per vos licet », τ.ἔ. « αὐτῆς τῆς κωμωδίας μου τὸ ὄνομα ἑλληνιστὶ εἶναι Ὀναγός· ὁ Δημόφιλος³ ἔγραψεν (αὐτήν), ὁ Μάκκος (= Titus Maccius Plautus) τὴν μετέφρασεν εἰς βάρβαρον γλῶσσαν (= Λατινικὴν γλῶσσαν)· θέλει νὰ τὴν τιτοφορήσῃ Ὀνικὴν, ἐὰν ὑμεῖς ἐπιτρέπητε ». Ὡσαύτως ἐν τῷ προλόγῳ τῆς κωμωδίας του, ἡ ὁποία ἐπιγράφεται *Τριωβολαῖος* (*Trinummus*) ὁ Πλαῦτος γράφει ἀνάλογα περὶ αὐτῆς : « huic græce nomen est Thensauro fabulæ ; | Philemo scripsit, Plautus *vortit barbare*, | nomen Trinummo fecit... ».

Καὶ ἤδη προβάλλει τὸ ἐρώτημα, πῶς συμβαίνει, ὥστε ὁ Πλαῦτος νὰ ὀνομάζῃ τοὺς ὁμοφύλους του βαρβάρους ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἑλληνας καὶ τὴν πᾶντον αὐτοῦ γλῶσσαν βάρβαρον ἐν ἀντιβολῇ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ; Ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅτι εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πλαύτου τὸ κωμικὸν θέατρον κατέστη ἡ ἔκφρασις ἐνὸς πραγματικοῦ ἠθικοῦ ἀνθελληνισμοῦ· ὅτι ὁ Πλαῦτος ὑπῆρξεν εἰς τῶν περὶ τὸν Κάτωνα Ρωμαίων, οἱ ὁποῖοι ἠγωνίζοντο νὰ διατηρήσωσιν ἔναντι τῶν νέων τάσεων τὴν ἀγιότητα τοῦ Λατίου καὶ νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν περιφρόνησιν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν πνευματικὴν κληρονομίαν, συμβαλὼν μεγάλως, ὥστε νὰ στενεύσῃ ὁ Ρωμαϊκὸς ἐθνι-

1. Οἱ διάφοροι ἐρμηνεύται ὑπέλαβον ὅτι διὰ τῶν λέξεων *pultriphagus orifex* ὑπενόειτο Καρχηδόνιος τεχνίτης, καθ' ὅσον ὁ γέρον ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Καρχηδονίων ἐπωνομάζετο *pultriphagonides*, λέξεις χρησιμοποιηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ρωμαίων (Plaut. Poen. 54), ὡς καὶ ἡ *pultriphagus*, πρὸς φιλοπαίγμονα ἀστεϊσμόν. Ἄλλ' οἱ Καρχηδόνιοι ξυλουργοί, ὡς ἀνήκοντες εἰς λαὸν πλούσιον καὶ εὐμήχανον, θὰ ἦσαν ἐπιδέξιοι. Δι' ὃ ἐξεφράσθη ἡ πιθανώτερα καθ' ἡμᾶς γνώμη ὅτι ἐνταῦθα διὰ τῶν λέξεων *pultriphagus orifex* δὲν δηλοῦται Καρχηδόνιος τεχνίτης, ἀλλὰ Ρωμαῖος, καθ' ὅσον, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πλίνιος (Hist. Nat. XVIII 19), οἱ Ρωμαῖοι ἐπὶ μακρὸν ἔζησαν διὰ *χυλοῦ* καὶ οὐχὶ δι' ἄρτου (« Pulte autem, non pane, vixisse longo tempore Romanos manifestum »)· πρβλ. Naudet J., Théâtre de Plaute², Paris 1845, vol. 3, p. 549.

2. Ὁ Ritschl διώρθωσε τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς Maccius.

3. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἀποδιδόμενον ὑπὸ πάντων τῶν χειρογράφων εἰς τὸν συγγραφέα τῆς ἑλληνικῆς κωμωδίας, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον τῆς Ὀνικῆς, δὲν εἶναι γνωστὸν ἀλλαχόθεν ὡς ὄνομα Ἑλλήνος κωμικοῦ ποιητοῦ· πιθανῶς οὗτος ἦτο ὁ σύγχρονος τοῦ Μενάνδρου κωμικὸς ποιητὴς Δίφιλος, τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα μετεβλήθη πιθανῶς ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων εἰς Δημόφιλος (Demophilus).

μισμός, ὁ ὁποῖος ἠκολούθησεν εἰς τὸν δευτερον Καρχηδονιακὸν πόλεμον· γνωρίζομεν ὅτι εἰς τὰς κωμωδίας αὐτοῦ οὐ μόνον τὰς γραφείσας μετὰ τὴν νίκην τῆς Ρώμης ἐπὶ τῆς Καρχηδόνος καὶ τὰς συγχρόνους τῶν Μακεδονικῶν πολέμων ἢ τὰς μεταγενεστέρας νίκας κατὰ τοῦ Ἀντιόχου, ἀλλὰ καὶ εἰς μίαν τῶν πρώτων κωμωδιῶν του, ὡς εἶναι ὁ Ἔμπορος (Mercator)¹, πιστοῖ τις τὴν γνωστὴν ρωμαϊκὴν οἴησιν, τὴν γνωστὴν ρωμαϊκὴν ὑπερηφάνειαν τοῦ Πλαύτου, ὅτι ἐγεννήθη Ρωμαῖος. Εἶναι λοιπὸν ἐκ πρώτης ὄψεως ἐκπληκτικὸν καὶ ἐμβάλλει εἰς ἀπορίαν τὸ ὅτι ὁ Πλάυτος ὀνομάζει τοὺς ὁμοφύλους του βαρβάρους.

Φαίνεται ὅτι οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἐλάμβανον ὡς ὕβριν τὸ ὄνομα barbarus, δηλοῦν λαὸν ξένον πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἐπὶ πλεον φαίνεται ὅτι ὁ Πλάυτος παρ' ὅλον τὸν ἐθνικισμόν του — οὗτος ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τοῦ ὅτι ὁ ποιητὴς ἔζησε μεταξὺ τῶν χειροτέρων διὰ τὴν Ρώμην ἐτῶν τοῦ Β' Καρχηδονιακοῦ πολέμου καὶ τῶν ἐτῶν τῶν διαδοχικῶν νικῶν τῶν στρατιῶν τῆς πατρίδος του ἐν τῇ Ἀνατολῇ — καὶ παρὰ τὸ ὅτι αἱ κωμωδίαί του ἀντανακλῶσιν ἐχθρικὸν πνεῦμα πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, δὲν ὑπῆρξε συνειδητὸς ἀνθέλλην οὐδὲ συστηματικὸς ἄρνητης καὶ ἐχθρὸς παντὸς ἑλληνικοῦ πράγματος. Τοῦτο εἰκάζεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πλάυτος παρὰ τὴν ἐχθρότητά του πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν παραγωγὴν ὀφείλει πολλὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὸ ἑλληνιστικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀφῆκεν ἐπ' αὐτοῦ ἀνεξίτηλον τὴν σφραγίδα του. Οὗτος ἐπὶ παραδείγματι δὲν ἐδίστασεν ἐν τῇ τεχνικῇ τῶν κωμωδιῶν του νὰ προσφύγῃ εἰς ἑλληνικὰς τεχνικὰς μορφὰς τοῦ συρμοῦ², καταφανῶς ἐπικρινομένης ὑπὸ τῆς πατροπαραδότου Ρωμαϊκῆς ἠθικῆς. Πρόκειται δηλαδὴ καὶ παρὰ τῷ Πλαύτῳ περὶ τῆς γνωστῆς ἐσωτερικῆς ἀντιρρήσεως τῆς Ρωμαϊκῆς παιδείσεως, ἣ ὁποία παρεσύρετο ὑπὸ μιᾶς κινήσεως ἀκατανίκητου ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν γεγονότων, καὶ μιᾶς ὠδήσεως ἐρχομένης ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς ἀρχῶν πρὸς πᾶν ὅ,τι αὕτη ἀπεδοκίμαζεν. Πιθανῶς ὁ ἐν ταῖς κωμωδίαις τοῦ Πλαύτου διαφαίνομενος ἀνθελληνισμὸς νὰ μὴ ἦτο ἔκφρασις βαθείας πεποιθήσεως. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἀνθελληνισμοῦ τοῦ Πλαύτου καὶ τοῦ ὅτι οὗτος ἀποκαλεῖ τοὺς ὁμοφύλους του βαρβάρους καὶ τὴν πάτριον γλῶσσάν

1. Ὅρα Plaut., Merc., στίχ. 524 κξ', ἐνθα ὁ ποιητὴς κάμνει ἀστεϊσμοὺς περὶ τῶν ἀμνάδων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς· πρβλ. τοῦ αὐτοῦ τὴν κωμωδίαν Ὀνικὴν (Asinaria) καὶ ἰδίᾳ τὸν στίχον 119, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπαινίσσεται τὴν ἑλληνικὴν πίστιν (fides græca).

2. Οὕτω τὰ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Πλαύτου *cantica*, τοῦτέστι τὰ ἐδόμενα μέρη τῆς κωμωδίας, ποιικιλώτατα κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν μικρὰ ἔσματα, ὅτε μὲν μονόλογοι ἢ μονωδίαί, ὅτε δὲ δυωδίαί, τριωδίαί ἢ καὶ τετραμελεῖς συμφωναί, ἀντεπρόσκειπον παρεῖσθαι εἰς τὸ θέατρον τοῦ Πλαύτου ἑλληνικοῦ συρμοῦ. Περὶ τῶν *cantica* παρὰ Πλαύτῳ ὅρα Sudhaus S., Der Aufbau der plautinischen cantica, Leipzig und Berlin 1909 passim.

του βάρβαρον ὀφείλεται, νομίζομεν, μᾶλλον εἰς τὸ διπλοῦν πρόσωπον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ παρελθόντος καὶ εἰς τὸ τῆς τότε συγχρόνου πραγματικότητος, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑφίστατο μεγάλη διαφορά, ἡ ἀνακάλυψις τῆς ὁποίας ὑπὸ τῆς Ρώμης ἀποτελεῖ τὴν μεγάλην πνευματικὴν πείραν αὐτῆς κατὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. Ἦτο φύσει ἀδύνατον ἡ Ρώμη νὰ ἀποκρούσῃ μορφὰς σκέψεως καὶ πόθους, οἱ ὅποιοι ἀπὸ πολλοῦ εἶχον ὀλοκληρωθῇ εἰς αὐτήν. Ἐξ ἀντιθέτου ἦτο φυσικὸν ἡ Ρώμη νὰ δυσπιστῇ πρὸς τὸν ἐν παρακμῇ Ἑλληνισμόν καὶ πρὸς τὰς συνεπείας τῆς πολιτικῆς καταπτώσεως αὐτοῦ.

Ἐπὶ πλέον ἡ τοιαύτη παρὰ Πλαύτῳ χρῆσις τῆς λέξεως *barbarus* ἐξηγεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οὗτος μιμεῖται πολὺ τοὺς Ἑλληνας. Ἐνίοτε δὲ ἀποκαλῶν τοὺς συμπολίτας του βαρβάρους πράττει τοῦτο, ὥς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, χάριν παιδιᾶς (οἷον ἐν Mostell. 828 καὶ ἀλλαχοῦ).

Οὐ μόνον δὲ παρὰ Πλαύτῳ, ἀλλὰ καὶ παρὰ Κικέρωνι ἀπαντῶμεν παρομοίαν χρῆσιν τῆς λέξεως *barbarus*: οὕτως ὁ Κικέρων εἰς τὸ περὶ ῥητορικῆς ἔργον του, τὸ φέρον τὸ ὄνομα *Orator* (48, 16) γράφει: « Absurdum erat aut tantum *barbaris* casibus Græcam litteram (φ) adhibere aut recto casu solum Græce loqui », τοῦτέστι ἦτο ὀλίγον λογικὸν νὰ μὴ μεταχειρίζονται τὸ ἑλληνικὸν γράμμα (φ) εἰ μὴ διὰ τὰς βαρβάρους, τὰς ξένας πτώσεις ἢ νὰ μὴ ὁμιλῶσιν ἑλληνιστὶ εἰ μὴ εἰς τὴν ὀνομαστικὴν.

Ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ Τίτῳ Λιβίῳ ἀπαντᾷ παρομοία χρῆσις τοῦ ὅρου *barbarus*, τοῦτέστι λέγεται οὗτος περὶ τῶν Ρωμαίων· οὕτως ὁ ἱστορικὸς (XXXI 29, 15) εἰσάγει προφθευτὴν τινα τῶν Μακεδόνων λέγοντα: « Aetolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguæ homines, leves ad tempus ortæ causæ diiungunt coniunguntque; cum alienigenis, cum *barbaris* æternum omnibus Græcis bellum est »· ἔτι δὲ παρουσιάζει Ἀθηναῖον ἀπαντῶντα (XXXI 30, 4) διὰ τῶν λέξεων: « is, qui Romanos alienigenas et barbaros vocet ».

Καὶ ὁ Ὀβίδιος (Trist. 5, 10, 37) ἀποκαλεῖ ἑαυτὸν βάρβαρον ἐν σχέσει πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ Πόντου, ἔνθα εἶχεν ἐξορισθῇ· οὕτω γράφει: « *Barbarus* hic ego sum, qui non intellegor ulli », τοῦτέστι ἐγὼ εἰμαι ἐνταῦθα (ἐν Πόντῳ) *βάρβαρος*, διότι δὲν κατανοοῦμαι ὑπὸ οὐδενός. Ἐνταῦθα δηλαδὴ ὁ ὅρος *barbarus* δηλοῖ τὸν ξένον, τὸν μὴ ὁμιλοῦντα τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων συγγραφέων χρήσεως τῆς λέξεως *barbarus* πρὸς δήλωσιν παντὸς μὴ ὄντος Ἑλλήνος, ἀπαντᾷ παρ' αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου ἡ χρῆσις τοῦ αὐτοῦ ὅρου πρὸς δήλωσιν τῶν μὴ ὄντων Ἑλλήνων ἢ Ρωμαίων, καίπερ οἱ Ἑλληνες δὲν ἔπαυσαν νὰ ἀποκαλῶσι τοὺς Ρωμαίους βαρβάρους. Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν χωρίων τῶν διαφόρων Λατίνων συγγραφέων,

ἐν οἷς ἀπαντᾷ ἡ τοιαύτη χρῆσις τῆς λέξεως barbarus, παραθέτω ὀλίγα μόνον. Ἐπὶ παραδείγματι ὁ Κικέρων εἰς τὸν τέταρτον λόγον του κατὰ Οὐέρρου (4, 112) γράφει: «tenuerunt enim P. Popilio P. Rupilio consulibus illum locum servi fugitivi *barbari* hostes»· ἐπίσης ἐν Verr. 5, 147: «cervices in carcere frangebantur indignissime civium Romanorum, ut iam illa vox et inploratio: 'civis Romanus sum' quæ sæpe multis in ultimis terris opem inter *barbaros* et salutem tulit, ea mortem illis acerbiorē et supplicium maturius ferret»· ὡσαύτως ἐν Cic., Pomp. 23: «erat enim metus iniectus eis nationibus quas numquam populus Romanus neque lacessendas bello neque temptandas putavit; erat etiam alia gravis atque vehemens opinio quæ per animos gentium *barbararum* pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum adductum»· ἐπίσης ὁ Κικέρων εἰς τὸν λόγον του Pro M. Fonteio 23 γράφει: «an vero vos id in testimoniis hominum *barbarorum* dubitabitis, quod persæpe et nostra et patrum memoria sapientissimi iudices de clarissimis [dubitandum] nostræ civitatis viris dubitandum non putaverunt?». Τὴν αὐτὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου *barbarus* βλέπομεν καὶ ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Κικέρωνος In Pisonem (91), ἐνθα γράφει: «Ætoliā quæ procul a *barbaris* disiuncta [est] gentibus in sinu pacis posita medio fere Græciæ gremio continetur, o Pæna et Furia sociorum». Καὶ παρὰ τῷ Καίσαρι ἀπαντῶμεν τὴν τοιαύτην χρῆσιν τοῦ ὅρου *barbarus* πρὸς δήλωσιν τῶν μὴ ὄντων Ἑλλήνων ἢ Ρωμαίων· ἰδιαιτέρως μάλιστα ἀπαντῶμεν τὴν τοιαύτην χρῆσιν τῆς λέξεως *barbarus* ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Καίσαρος, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται De Bello Gallico καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ νικητὴς τῶν Γαλατῶν μᾶς παρέχει τὴν προσωπογραφίαν αὐτῶν.

Ὁ ἀναγινώσκων τοὺς Λατινοὺς συγγραφεῖς πιστοῖ ὅτι ὁ ὅρος *Barbaria* ἐδήλου διὰ τοὺς Ρωμαίους πᾶσαν χώραν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰταλίας. Οὕτως ἐν Tusculanæ Disputationes (5, 77) τοῦ Κικέρωνος ἀναγινώσκειται: «adulescentium greges Lacedæmone vidimus ipsi incredibili contentione certantis pugnis calcibus unguibus morsu denique, cum exanimarentur priusquam victos se faterentur, quæ *barbaria* India vastior aut agrestior?». Ὡσαύτως ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ De finibus bonorum et malorum (5, 11) ἀναγινώσκουμεν: «omnium fere civitatum non Græciæ solum, sed etiam *barbariæ* ab Aristotele mores, instituta, disciplinas, Theophrasto leges etiam cognovimus». Ἐπίσης εἰς τὸ De domo suo 60 τοῦ Κικέρωνος βλέπομεν νὰ γράφεται: «non existimo Campanum illum consulem cum saltatore collega, cum alteri totam Achaiam Thes-saliam Bœotiam Græciam Macedoniam omnemque *barbariam*, bona civium Romanorum condonasses, alteri Syriam Babylonem Persas integerrimas pacatissimasque gentes ad diripiendum tradidisses, illos

tam cupidus liminum meorum et columnarum et valvarum fuisse ».

Τὸ ὅτι οἱ Λατῖνοι συγγραφεῖς ἔφθασαν νὰ θεωρῶσι βαρβάρους τοὺς μὴ ὄντας Ἑλληνας καὶ Ρωμαίους νομίζομεν ὅτι ὑποδηλοῖ ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς συνδεδεμένους μετὰ τῶν Ἑλλήνων διὰ πνευματικῶν δεσμῶν· ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἔβλεπον ἑαυτοὺς ὡς τοὺς νομίμους κληρονόμους τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος παλαιότερον τοὺς ἐθεώρει ξένους, βαρβάρους· ἔβλεπον τὴν Ρώμην ὡς συγγενὴ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, τὸν Ρωμαϊκὸν πολιτισμὸν ὡς συγγενὴ πρὸς τὸν Ἑλληνικόν.

Πρὶν ἢ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰσδύσῃ ἐπισήμως εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Καρχηδονιακῶν πολέμων προηγήθη ἀναμφιβόλως μακρὰ προπαρασκευή, τὴν ὁποίαν ὅμως ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν ἐν ταῖς λεπτομερεῖαις αὐτῆς· προηγήθη μακρὰ προπαρασκευὴ καὶ ἐπεξεργασία, ἡ ὁποία διὰ τινος βραδείας προσόδου μετεσχημάτισε τοὺς διαδοχικῶς ἐγκατασταθέντας εἰς τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον λαοὺς, τοὺς συνεχόνευσε καὶ τοὺς κατέστησεν ἱκανοὺς νὰ ὑποδεχθῶσι καὶ νὰ μιμηθῶσι τὰ προσενεχθέντα εἰς αὐτοὺς ἑλληνικὰ πρότυπα, τὸν προσενεχθέντα εἰς αὐτοὺς Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν. Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐφαίνετο εἰς τοὺς Ἰταλικοὺς λαοὺς ὡς προϊὼν σκέψεως πλησιέστατον καὶ ἐν ἀρμονίᾳ ὃν πρὸς τὰς ἰδίας αὐτῶν βαθεῖας τάσεις καὶ πρὸς τοὺς σπόρους ἢ τὰ ἔχνη τῶν ἰδίων αὐτῶν παραδόσεων. Ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, πρὶν ἢ ἡ Ρώμη ἀρχίσῃ νὰ διδραματίζῃ ρόλον τινὰ ἐν τῇ Ἰταλικῇ ἱστορίᾳ, εἶχον διεισδύσει εἰς πᾶσαν τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον τὰ αὐτὰ ρεύματα, τὰ ὁποῖα ὑπὸ ἕτερον οὐρανὸν παρεσκεύαζον τὴν ἐκκόλπιν τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οὕτως ἐν τῇ προρρωμαϊκῇ Ἰταλίᾳ ἦσαν διεσπαρμέναι οἱ κυριώτεραι μεσογειακαὶ λατρεῖαι, ὡς αὐταὶ ἦσαν πρὸ τῆς ὁμηρικῆς ἐπεξεργασίας¹. Ὡσαύτως κατὰ τὴν γλωσσολογίαν καὶ ἀρχαιολογίαν αἱ κυριώτεραι μορφαὶ τῶν ἑλληνικῶν μύθων ἔφθασαν εἰς τὴν προϊστορικὴν Ἰταλίαν πρὸ τῆς φιλολογικῆς τῶν διαδόσεως²· οἱ αὐτοὶ θεοὶ καὶ ἥρωες κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους τῆς Ἑλλάδος ἐνεφανίσθησαν ἐκ νέου ὑπὸ φιλολογικὸν ἔνδυμα εἰς τὰ ἔπη, τὰς τραγωδίας καὶ εἰς τὰς πραγματείας τῶν φιλοσόφων. Ὁ Ἰταλικὸς πολιτισμὸς βραδὺς κατ' ἀρχάς, ὀλιγώτερον ἐμποτιζόμενος ἐκ τῶν ἀπὸ θαλάσσης ἐπιρροῶν, δὲν ἡδυνήθη νὰ δώσῃ εἰς τοὺς μεσογειακοὺς μύθους φιλολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἀνθῆσιν, ἡ ὁποία

1. Πρβλ. Heurgon Jacq., Recherches sur l'histoire, la religion et la civilisation de Capue préromaine, Paris 1942, p. 303 sq.

2. Οὕτω π.χ. τὸ ὄνομα *Ulixes* θεωρούμενον ἐν σχέσει πρὸς τὸ Ὀδυσσεὺς δεικνύει ὅτι ἔφθασεν εἰς Ρώμην οὐχὶ διὰ τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους, ἀλλὰ διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ μετὰ τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ διὰ μέσου τῶν Μεσσαπίων· πρβλ. Altheim Fr., Römische Religionsgeschichte, Berlin, 2 (1932) 87· Kretschmer P., Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, Cöttingen 1896, s. 280 κέξ.

νά ἡδύνατο νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἄνθησιν, τὴν ὁποίαν οὗτοι ἐγνώριζον ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ. Ἡ μελέτη τοῦ Ἱταλικοῦ τούτου πολιτισμοῦ ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀφ' ἑτέρου ἀποκαλύπτει βαθεῖαν συγγένειαν τούτων καὶ δι, ὅτε ὁ φιλολογικὸς καὶ πνευματικὸς καθόλου Ἑλληνισμὸς κατέκτησεν ἀπὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος τὴν Ρωμαϊκὴν Ἱταλίαν, ὡς ἀνταποκρινόμενος εἰς τὸν Ἱταλικὸν πολιτισμὸν¹ καὶ εἰς τὰς ἐνδομύχους τάσεις τοῦ Ἱταλικοῦ κόσμου ἀφύπνισε τὰς λανθανούσας εἰς τὸν τελευταῖον δυνατότητας καὶ ἐγένετο δεκτὸς ὑπ' αὐτοῦ μετὰ μείζονος ἀπληστίας.

Ἡ Ρώμη κατὰ τὰ πρῶτα βήματα τοῦ βίου της δὲν ἦτο τοσοῦτον ἀπομεμονωμένη, ὅσον μέχρι πρὸ τινος ἐπιστεύετο. Οὕτω π.χ. αὕτη κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα ἀφιέρωσεν εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνα τὸ δέκατον τῆς λείας ἐκ τῆς κατακτήσεως τῶν Οὐνίων², πράξις ἀποκαλύπτουσα ὅτι πρὸ τῆς διεισ-

1. Τὸν Ἱταλικὸν τούτον πολιτισμὸν εἶναι περιέργον διὰ ἑλθισμὸν ὁ Ὁράτιος, ὅτε διεκήρυτε (Epist. II 1, 156) ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἡττηθεῖσα τὸν ἀγριον νικητὴν κατέκτησε καὶ τὰς τέχνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἀγροικον Λάτιον (« Græcia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio »). Φαίνεται ὅτι ὁ Ὁράτιος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν Λατίνων ἐκεῖνων συγγραφέων, οἱ ὅποιοι κρίνοντες συμφῶνως πρὸς τοὺς κανόνες τῆς αἰσθητικῆς καὶ ἐκθαμβοὶ πρὸ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ (πρβλ. τὸ ἐν Ars Poet 323 κῆς, γραφὲν ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου: « Grais ingenium, Grais dedit ore rotundo | Musa loqui, præter laudem nullius avaris; | Romani pueri... ») ἑλθισμὸν τὸν μέχρι τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος Ρωμαϊκὸν πολιτισμὸν ἢ τὸν εἶδεν ἐπὶ μακρὸν ὡς ἀνύπαρκτον ἢ ὡς ἀσήμαντον ἀνταύγειαν τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Καρχηδονιακῶν πολέμων εἰσδύσαντος εἰς Ρώμην ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ τὴν ὑψηλοτέραν του μορφὴν, ἀφοῦ πάσα σχεδὸν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ δημιουργία τῶν Ρωμαίων εἶχεν ἑλληνικὰ πρότυπα. Ἡγνόησεν ὁ Ὁράτιος τοὺς ὀπωσδήποτε προηγηθέντας τῆς εἰσδύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ρώμην Ἱταλικούς πολιτισμούς ἕνεκα τῆς πτωχείας των ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, οἱ ὅποιοι Ἱταλικοὶ πολιτισμοὶ κατέστησαν ἱκανοὺς τοὺς κατοίκους τῆς Ἱταλικῆς χερσονήσου νὰ ὑποδεχθῶσι τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν: παρεγνώρισεν ὁ Ὁράτιος διὰ τῆς μεσογειακῆς καταγωγῆς της, διὰ τῆς πολιτικῆς της ὁργανώσεως καὶ διὰ τῶν ἄλλων ὅρων σχηματισμοῦ της ἦτο ἐτοιμὴ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα. Ἡ παραγνώρισις ὅμως αὕτη τῶν Ἱταλικῶν πολιτισμῶν ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου πιθανὸν ν' ἀποτελῇ ἐκδήλωσιν πολεμικῆς του ἐναντι τῆς ἐθνικῆς φιλολογίας.

2. Tit. Liv. V 28: « Camillus meliore multo laude, quam cum triumphantem albi per urbem vexaret equi, insignis iustitia fideque hostibus victis cum in urbem redisset, tacite eius verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur; crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent L. Valerius L. Sergius A. Manlius missi longa una nave haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. mos erat civitatis velut publico latrocinio partam prædam dividere adductosque in publicum hospitium legatos cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus Romam inde sospites restituit. hospitium cum eo senatus consulto est factum donaque publice data ».

δύσεως εἰς τὴν Ρώμην τοῦ πνευματικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶ-
νος ἡ Ρώμη ἐπίστευεν ὅτι ἀνήκεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα.

Ἡ εὐθύς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ βίου τῆς Ρώμης περὶ πόλεως κρατήσασα
παρὰ Ρωμαίους ἀντίληψις, ὥς αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς
καὶ εἰς τοὺς δημοκρατικοὺς θεσμούς, διεμορφώθη καὶ ἀνεπτύχθη πιθανῶς
ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἑλληνικῶν ἰδεῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὁργανώσεως, τὴν
ὁποίαν ἡ Ἑλληνικὴ σκέψις εἶχε διαδόσει εἰς τὸν μεσογειακὸν κόσμον. Ἰσως
τὸ πρᾶγμα τοῦτο νὰ συμβολίζῃ καὶ ἡ παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ρωμύ-
λος καὶ ὁ Ρῶμος, οἱ πρῶτοι ἰδρυταὶ τῆς Ρώμης, ἐσπουδάσαν ἐν Γαβίοις εἰς
σχολὴν διδασκάλων, οἱ ὅποιοι εἶχον σπουδάσει τὴν Ἑλληνικὴν. Ἡ Ρώμη
ἀπομεμονωμένη κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τοῦ Δυτικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔνεκα τοῦ πολιτικοῦ
διαμερισμοῦ τῆς Ἰταλικῆς Χερσονήσου ἤλθε κατόπιν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὰς
πνευματικὰς ἐστίας τοῦ Ἰταλικοῦ νότου, πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς ἀποικίας τῆς
Σικελίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Αὗται ἔνεκα τῶν ἐσωτερικῶν τῶν διχο-
νοιῶν ἐκινδύνευσαν ν' ἀπορροφηθῶσιν ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων, Βρεττίων,
Λευκανῶν καὶ Μεσσαπίων, ἔναντι τῶν ὁποίων ἐσημείωσαν μόναι τῶν ἀμν-
τικὰς τινὰς ἐπιτυχίας· βραδυτέρον ὅμως, πρὶν νὰ ἰδρυθῶσι τὰ Ἑλληνιστικὰ
βασίλεια, αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Σικελίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἐγκα-
τέλειψαν τὴν τυραννίαν καὶ ἐγένοντο πραγματικὰ κράτη ἔχοντα δυναστικὸν
δεσμὸν ἐξ ἑνὸς μόνον ἀνδρὸς ἢ μιᾶς βασιλικῆς οἰκογενείας. Ἡ ἀναλογία
πολιτικῆς καταστάσεως τῶν κρατῶν τούτων καὶ τῆς Ρώμης παρῆχε τὴν ἐντύ-
πωσιν συγγενείας τῆς Ρώμης πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν.

Ἡ Ρώμη πολεμοῦσα τοὺς Σουνίτας, τοὺς συμμάχους τῶν Καρχηδονίων
Ἑτρούσκους καὶ τοὺς Σαβίνους ἀνελάμβανε τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ
καὶ ἐνεφανίζετο ὥς ἡ προφυλακὴ τοῦ Δυτικοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, εἰς τοὺς
ὀφθαλμοὺς τοῦ ὁποίου ἡ Ρωμαϊκὴ κατὰκτησις ἐφαίνετο ὥς ὑποκατάστασις
εἰς συμμαχίας βαρβάρων ἰθαγενῶν, οἱ ὅποιοι τοὺς περιέβαλλον¹, πόλεως
κυριάρχου, ἀνεπτυγμένης καὶ συγγενοῦς, ὅσον ἀφορᾷ τοῦλάχιστον τὰς ἐξωτε-
ρικὰς μορφὰς τῶν διαφόρων θεσμῶν τῶν.

Ἡ συγγένεια τῶν δύο κόσμων καὶ πολιτισμῶν, τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ
Ρωμαϊκοῦ, ὥς καὶ ἡ συγγένεια τῆς πόλεως Ρώμης πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις,
ἐγένετο αἰσθητὴ ἥδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Αἱ παραδόσεις ἀπέδιδον τὴν ἵδρυ-
σιν τῆς Ρώμης εἰς ἀποίκους Ἑλλήνας ἐξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐπανερχόμενοι ἐκ
Τροίας μετὰ τὴν ἄλωσιν διεσκορπίζοντο ἀνὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Δυτικῆς Μεσο-
γείου. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς² μᾶς διέσωσε μαρτυρίαν τοῦ φιλοσόφου

1. Πρὸβλ. Heurgon Jacq., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 157 κέξ., 278 κέξ.

2. Διον. Ἀλικ. I 72, 3-4: « Ἀριστοτέλης δὲ ὁ φιλόσοφος Ἀχαιῶν τινὰς ἱστο-
ρεῖ τῶν ἀπὸ Τροίας ἀνακομισσάμενων περιπλέοντας Μαλέαν, ἔπειτα χειμῶνι βιαίῳ
καταληφθέντας τῶς μὲν ὑπὸ τῶν πνευμάτων φερομένους πολλαχθ' τοῦ πελάγους πλα-

φου Ἀριστοτέλους, κατὰ τὴν ὁποίαν Ἀχαιοὶ τινες ἐπανερχόμενοι ἐκ Τροίας καὶ παρασυρθέντες ὑπὸ τῶν ἀνέμων προσωρμίσθησαν εἰς τὴν Ὀσκιὴν χώραν καὶ δὴ καὶ εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους Λάτιον, ἔνθα διήρχοντο τὸν χειμῶνα· ἀλλὰ τὰ πλοῖα αὐτῶν ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ αἰχμαλῶτων γυναικῶν, τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον συναποκομίσει φεύγοντες ἐκ Τροίας. Ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι σημαντικὴ ὡς ἀποκαλύπτουσα εἰς ἡμᾶς ὅτι κατὰ τὸν 5ον ἢ 4ον π.Χ. αἰῶνα ἐκυκλοφόρει ἡ παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Λατινικοὶ πληθυσμοὶ εἶχον ἑλληνικὴν σύνθεσιν.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Βεργίλιος ἐν τῇ Αἰνείαδι αὐτοῦ μᾶς ἀναφέρει τὴν παράδοσιν ὅτι Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Εὐάνδρον ἀφικόμενοι εἰς Ρώμην ἵδρυσαν ἐπὶ τοῦ Παλατίνου τὸ Πυλλάντειον, πόλιν ἣ ὁποία εἶχεν ἑλληνικὸν χρώμα¹. Ἡ παράδοσις αὕτη μαρτυρεῖ ὅτι, πρὶν παρουσιασθῇ ἡ Ρώμη, ὑπῆρχεν ἐν τῷ Λατίῳ τὸ αἶσθημα ὅτι αὕτη ἦτο συγγενὴς πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸ τῆς μεγάλης ἐπεκτάσεως τῆς Ρώμης ἐπεκράτει ἡ πίστις ἐπὶ τὰς βαθεῖας ἀναλογίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ κόσμου· ἡ Ρώμη ἐθεωρεῖτο διὰ τοὺς Ἕλληνας συγγενὴς τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πόλις, πρὸς τὴν ὁποίαν οὗτοι ἠσθάνοντο ἑαυτοὺς στενώτατα συνδεδεμένους διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων δεσμῶν. Οὕτως ἡ Ρώμη ὀνομάζεται πόλις Ἑλληνίς ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείδους τοῦ Ποντικοῦ περὶ τὸ 310 π.Χ.², ὡς μᾶς πληροφοροεῖ ὁ Πλούταρχος, ὁμιλῶν περὶ τῆς καταλήψεως τῆς Ρώμης ὑπὸ τῶν Γαλατῶν τῷ 390.

Τὸν ταυτισμὸν τῆς Ρωμαϊκῆς civitas πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν « πόλιν », τὴν θεμελιώδη αὐτὴν μορφήν τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν πολιτικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἀπεβλεπεν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν αὐταρχείας ἐν παντὶ καὶ ἐπηγρύπνει ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτο-

νόσθαι, τελευτώντας δ' ἐλθεῖν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς Ὀπικῆς, ὅς καλεῖται Λατίνιον ἐπὶ τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει κείμενος. ἀσμένους δὲ τὴν γῆν ἰδόντας ἀνελευσάει τε τὰς ναῦς αὐτοῖσι καὶ διατρίψαι τὴν χειμερινὴν ὥραν παρασκευασμένους ἕαρος ἀρχομένον πλεῖν. ἐμπρησθεῖσάν δὲ αὐτοῖς ὑπὸ νύκτα τῶν νεῶν οὐκ ἔχοντας ὅπως ποιήσονται τὴν ἀπαρσιν, ἀβουλήτῳ ἀνάγκῃ τοὺς βίους ἐν ᾧ κατήχθησαν χωρὶν ἰδρύσασθαι. συμβῆναι δὲ αὐτοῖς τοῦτο διὰ γυναικᾶς αἰχμαλώτους ἃς ἔτυχον ἄγοντες ἐξ Ἰλίου. ταύτας δὲ κατακαῦσαι τὰ πλοῖα φοβουμένας τὴν οἰκαδὲ τῶν Ἀχαιῶν ἀπαρσιν, ὡς εἰς δουλείαν ἀφιεξιμένας ».

1. Aen. VIII 51-54· πρβλ. Bayet J., Les origines de l'Arcadisme romaine, ἐν Mélanges d'arch. et d'hist. 38 (1920) 63-143· Τοῦ αὐτοῦ Les origines de l'Hercule romain, Paris 1926, p. 173 sq., 183 sq.

2. FHG 2, 199· πρβλ. καὶ Hoffmann, Rom und die griechische Welt im 4. Jahrhundert, ἐν Philologus Suppl. 27,1 (1934) 105, 236· Klotz Alfr., Diodors römische Annalen, ἐν Rheinisches Museum 86 (1937) 211· Perret Jacq., Les origines de la légende troyenne de Rome (281-231), Paris 1942, p. 380.

διαθέσεως τῶν μελῶν τῆς χωρὶς ὁ πολιτικὸς τοπικισμὸς νὰ ὑποχωρῇ πρὸ τοῦ κοινοῦ ἐθνικοῦ λαϊκοῦ αἰσθήματος, ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κικέρωνος *De republica*, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ θεσμὸς τῆς γεροσύνης καὶ ἐνὸς βασιλέως συσχετίζεται πρὸς τὸ πολίτευμα τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τοῦ Λυκούργου εἰς τὴν Σπάρτην· λέγει λοιπὸν ὁ Κικέρων ὅτι, ὅπως ὁ Λυκούργος ἐν Σπάρτῃ εἶδεν ὅτι ἡ ἐξουσία ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ βασιλέως θὰ ἐκυβέρνηον κάλλιον τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, οὕτως εἶδε καὶ ὁ Ρωμύλος¹. Ἡ ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος γενομένη συσχέτισις τοῦ Ρωμύλου πρὸς τὸν Λυκούργον τῆς Σπάρτης εἶναι σημαντική.

Ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ Πολυβίῳ βλέπομεν νὰ συσχετίζεται ἡ Ρωμαϊκὴ πολιτεία πρὸς τοὺς δωρικοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς τῆς Σπάρτης καὶ τοῦ Τάραντος². Ὡσαύτως τὴν συσχέτιον αὐτὴν καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν συγγένειαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἀπαντῶμεν καὶ παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσιν, ὥς παρ' Ἀθηναίῳ³, Πλουτάρχῳ⁴ καὶ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεῖ⁵.

Ἐκ πάντων τούτων φαίνεται ὅτι ἡ Ρώμη πρὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας τῆς⁶ καὶ εἰς πᾶσαν στιγμὴν τῆς ἱστορίας τῆς ἐτέλει ὑπὸ ἑλληνικὰ ρεύματα, ὑπὸ ἑλληνικὰς ἐπιρροάς, τῶν ὁποίων εἶχε συνειδήσιν. Ἡ συνειδήσις δὲ αὕτη

1. Cic., *De republ.* II 9.

2. Πολύβ. VI 43 κέξ.: « Σχεδὸν δὴ πάντες οἱ συγγραφεῖς περὶ τούτων ἡμῖν τῶν πολιτευμάτων παραδεδώκασι τὴν ἐπ' ἀρετῇ φήμην, περὶ τε τοῦ Λακεδαιμονίων καὶ Κρητῶν καὶ Μαντινέων, ἔτι δὲ Καρχηδονίων... ».

3. Ἀθῆν. VI 21.

4. Πλουτ., *Νουμάς* I 2-3: « Λεγομένου δ' οὖν ὡς Νουμάς γένοιτο Πυθαγόρου συνήθης, οἱ μὲν ὅλους ἀξιοῦσι μὴδὲν ἑλληνικῆς παιδεύσεως Νομᾶ μετεῖναι, καθάπερ ἡ φύσει δυνατόν καὶ αὐτάρχη γενέσθαι πρὸς ἀρετὴν ἢ βελτίονι Πυθαγόρου βαρβάρῳ τινι τὴν τοῦ βασιλέως ἀποδοῦναι παιδεύειν· οἱ δὲ Πυθαγόραν μὲν ὄνῃ γενέσθαι, τῶν Νομᾶ χρόνων ὁμοῦ τι πέντε γενεαῖς ἀπολειπόμενον, Πυθαγόραν δὲ τὸν Σπαρτιάτην Ὀλύμπια νενικηκότα στάδιον ἐπὶ τῆς ἐκκαιδεκάτης Ὀλυμπιάδος, ἧς ἔτει τρίτῃ Νομᾶ εἰς τὴν βασιλείαν κατέστη, πλανηθέντα περὶ τὴν Ἰταλίαν συγγενέσθαι τῷ Νομᾶ καὶ συνδιακοσμήσαι τὴν πολιτείαν, ὅθεν οὐκ ὀλίγα τοῖς Ῥωμαίοις ἐπιτηδεύμασι τῶν Λακωνικῶν ἀναμεῖχθαι Πυθαγόρου διδάξαντος ».

5. Διον. Ἀλικαρν. II 23: « ...ἐστιάτοριον γὰρ ἦν κατεσκευασμένον ἐκάστη φράτρη καὶ ἐν αὐτῷ καθωσίωτό τῆς, ὥσπερ ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς πρυτανείοις, ἐστία κοινὴ τῶν φατριέων... τοῦτο τὸ πολίτευμα δοκεῖ μοι λαβεῖν ἐκ τῆς Λακεδαιμονίων ἀγωγῆς τῆς περὶ τὰ φιλόδια κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ἐπιχωριαζούσης, ἣν Λυκούργος εἰσηγήσασθαι δοκεῖ παρὰ Κρητῶν μαθών, καὶ μεγάλα τὴν πόλιν ὠφέλησαι ἐν εἰρήνῃ μὲν εἰς εὐτέλειαν ἀγαθὸν τοὺς βίους καὶ σωφροσύνην τῆς καθ' ἡμέραν διαίτης, ἐν πολέμῳ δ' εἰς αἰδῶ καὶ πρόνοιαν καταστήσας... ».

6. Πρβλ. Fränkel Ed., *Die Vorgeschichte des Versus Quadratus*, ἐν *Hermes* 62 (1927) 370, ἔνθα τονίζει ὅτι εἰς οὐδεμίαν στιγμὴν δύναται νὰ νοηθῇ ἡ Ρώμη ἀπομεμονωμένη τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὅτι τῆς κατὰ τοὺς Καρχηδονιακοὺς πολέμους ἐπισημοῦ διεισδύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς Ρώμην προηγήθη μακρά, ἀλλ' οὐχὶ καλῶς γνωστὴ εἰσέτι πολιτιστικὴ προπαρασκευὴ τῆς Ἰταλίας.

ᾧθησε τὴν Ρώμην νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἀποστολὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοιούτῃ νὰ ἐνώσῃ καὶ νὰ ἐκπολιτίσῃ τὸν κόσμον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπραγματοποίησε διὰ τῶν πολεμικῶν θριάμβων τῆς κατὰ τῶν Ἱταλικῶν βαρβάρων (τρεῖς πόλεμοι κατὰ τῶν Σαννιτῶν), κατὰ τῶν Γαλατῶν καὶ ἄλλων ποικιλονύμων βαρβάρων, ἰδίᾳ δὲ διὰ τῶν πολεμικῶν θριάμβων τοῦ Αὐγούστου.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἑλληνισμὸς ἤρξατο καταλείπων ἑαυτὸν καὶ μόνος του παραχωρῶν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πολιτικὴν καὶ πολιτιστικὴν αὐτοῦ θέσιν εἰς τοὺς Ρωμαίους. Οὕτω διάφορα ἑλληνιστικὰ βασίλεια, κεκμηκότα ἐκ τῶν ἀπερμάνων πολέμων των πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῶν, κληροδοτοῦνται διὰ διαθήκης τῶν βασιλέων των εἰς τοὺς Ρωμαίους¹ τοιοῦτο τι συνέβη εἰς τὸ βασίλειον τῆς Περγᾶμου ἐπὶ Ἀντάλου τοῦ Γ'. παρόμοιόν τι ἔπραξεν ὁ Πτολεμαῖος τῆς Κυρήνης. Οὕτως οἱ Ρωμαῖοι ὑποκαθίστανται εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀποκτιῶσι τὴν συνείδησιν ὅτι εἶναι οἱ νόμιμοι κληρονόμοι αὐτῶν. Ἡ συνείδησις δὲ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν οἱ Λατίνοι συγγραφεῖς ἐχρησιμοποιοῦν τὴν λέξιν barbarus πρὸς δήλωσιν ἑκείνου, ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο Ἕλλην ἢ Ρωμαῖος, δηλαδὴ κληρονόμος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ ἀναγινώσκων τοὺς Λατίνους συγγραφεῖς πιστοὶ μίαν οἴησι, μίαν ὑπερφημίαν τῶν Ρωμαίων, ἐν αἴσθημα ὑπεροχῆς αὐτῶν ἔναντι τῶν ἄλλων λαῶν — ἐξαιρουμένων τῶν Ἑλλήνων — τοὺς ὁποίους ἀπεκάλουν βαρβάρους. Οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν ὑπερήφανοι, διότι ἐγεννήθησαν Ρωμαῖοι, διότι ἀνῆκον εἰς τὸ πλεόν ἐνάρετον τῶν ἄστων καὶ εἰς ἑκείνο, τοῦ ὁποῖου τὴν ἀξίαν ἀντήμειβεν ἡ τύχη. Αἱ ἀνάγκαι τῶν Ρωμαίων ἀνέπτυξαν εἰς αὐτοὺς τὸ θάρρος καὶ τὴν σταθερότητα, φυλετικὴν ἀρετὴν των ἐνισχυθεῖσαν ὑπὸ τῶν θεσμῶν των. Ἐπίστευον οἱ Ρωμαῖοι εἰς θεῖαν κλῆσιν τῆς Ρώμης² ἐπίστευον ὅτι εἶχον τοὺς θεοὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ εἰς τὸ ὅτι ἡ Θεία Πρόνοια ἐπεθύμει τὴν ἀνύψωσιν των³. Ἀκόλουθοι μάλιστα πρὸς τὴν ἀντίληψίν των αὐτὴν ἀπέδιδον εἰς τὸν Σκιπίωνα Ἀφρικανὸν τὸν πρῶτον συνομιλίᾳ μετὰ τοῦ Διὸς τοῦ Καπιτωλίνου, προσωποποιήσεως τῆς Θείας Προνοίας τῆς Ρώμης. Ἐπίστευον

1. Εἶναι λίαν σημαντικὸν ὅτι τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς τῶν Ρωμαίων κατ' ἐξοχὴν κήρυξ καὶ φορεὺς ἐγένετο ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς καὶ πολιτικὸς Πολύβιος (201-120 π.Χ.), μορφωθείς εἰς τὴν πρακτικὴν τῶν ὑποθέσεων καὶ εἰς τὰς θεωρίας τῶν φιλοσόφων. Δι' αὐτὸν ἡ Ρωμαϊκὴ ἱστορία δὲν εἶναι μόνον ἱστορία μιᾶς πόλεως, ἀλλ' ἡ πλεόν θαυμαστὴ περιπέτεια, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισεν ὁ κόσμος. Δι' αὐτὸν ἡ «Ρωμαϊκὴ χειρονομία» δὲν συνοψίζεται εἰς τὴν θέλησιν κατακτητοῦ τινος, ἀλλ' ἀποκαλύπτει τὴν θέλησιν μιᾶς Θείας Προνοίας, ἡ ὁποία ἐπιθυμεῖ τὴν ἀνύψωσιν τῆς Ρώμης καὶ τῆς ἐμπνέει τὴν καταλληλοτέραν πολιτικὴν, διὰ νὰ φθάσῃ αὕτη εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν⁴ πρβλ. Laqueur R., Polybios, Leipzig 1913· Herod R., La conception de l'histoire dans Polybe, Lausanne 1902· Guntz O., Polybius und sein Werk, Leipzig 1902 passim.

ὅτι ἡ ἀνδρεία τῶν στρατιωτῶν των ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἦτο ἀκαταγώ-
νιστος καὶ ἀπαράβλητος.

Τὸ αἶσθημα ὑπεροχῆς τῶν Ρωμαίων πιστοῖ τις εἰς τοὺς παλαιότερους
εἰσέτι τῶν Λατίνων συγγραφέων· βλέπομεν τοῦτο ἤδη εἰς τὰς κωμωδίας τοῦ
Πλαύτου, τὰς γραφεῖσας ἀκόμη πρὸ τοῦ θριάμβου τῆς Ρώμης ἐν Ζάμα (202
π.Χ.) καὶ παρὰ τὸν ποταμὸν Μέταυρον. Οὕτως ἀπαντῶμεν τὸ αἶσθημα ὑπε-
ροχῆς τῶν Ρωμαίων εἰς μίαν τῶν πρώτων κωμωδιῶν τοῦ Πλαύτου, ἐκείνην,
ἡ ὁποία ἐπιγράφεται *Ἑμπορος* (Mercator)¹. Βλέπομεν ὡσαύτως τοῦτο
παρ' Ἐννίω, ὅστις ἐκαυχᾶτο, διότι ἦτο Ρωμαῖος, καὶ παρὰ πλείστοις ἄλλοις
συγγραφεῦσιν. Σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου τὸ αἶσθημα ὑπεροχῆς τῶν Ρω-
μαίων ἐν ταῖς κωμωδίαις τοῦ Πλαύτου ἀπαντᾷ συχνότερον καὶ ἐντονώτε-
ρον, καθ' ὅσον ἐδικαιολογουν τὴν Ρωμαϊκὴν ὑπερηφάνειαν τὰ ἐπακολουθή-
σαντα πολεμικὰ γεγονότα, ἡ νίκη τῆς Ρώμης ἐπὶ τῆς Καρχηδόνης, ἡ σκέψις
ὅτι ἡ πολεμικὴ τακτικὴ τοῦ Ἀννίβα δὲν ἠδυνήθη νὰ κάμψῃ τὴν ἐπιμονὴν
καὶ ἀνδρείαν τῶν Λατίνων χωρικῶν τῆς θνησκούσης δημοκρατίας καὶ τῆς
αὐτοκρατορίας — οὗτοι ἔλαμψαν διὰ τοῦ σεβασμοῦ των εἰς τὸν ὅρκον των,
διὰ τοῦ βαθέος αἰσθημάτων των τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἀφοσιώσεως των εἰς τὸν
στρατηγὸν — ἡ εὐφορία τῶν διαδοχικῶν νικῶν τῆς Ρώμης ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Τὸ αἶσθημα τοῦτο ὑπεροχῆς, τὸ ὁποῖον διακατεῖχε τοὺς Ρωμαίους, ἀπε-
τέλει μικρὸν κατὰ μικρὸν μεταμόρφωσιν τῆς ἐθνικιστικῆς ἀντιδράσεως τῆς
προκληθείσης ἐκ τῆς κρίσεως τῆς κρατησάσης παρὰ Ρωμαίους κατὰ τὸν Β'
Καρχηδονιακὸν πόλεμον, ἐκ τῆς ὁποίας ἐδοκιμάσθη ἡ Ρώμη, ὅτε τὸ πᾶν
ἐφαίνετο ἀπολεσθὲν δι' αὐτὴν καὶ ἐγκαταλεῖπον αὐτήν. Τὰ μαθήματα, τὰ
ὁποία ἔλαβεν ἡ Ρώμη ἐκ τῶν πολέμων, τὴν ἠνάγκασαν νὰ ἀναδιπλωθῇ εἰς
ἑαυτήν, νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὰς ἰδίας αὐτῆς πατροπαραδότους ἀξίας, νὰ ἀντιτάξῃ
εἰς τὸν ἐπιτιθέμενον κατ' αὐτῆς Ἑλληνισμὸν² τὰς ἐθνικάς της παραδόσεις
καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ εἰς ὅλα τὰ πεδία τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀλήθειαν.

Τὰ ἐκ τῶν πολέμων μαθήματα οὐ μόνον κατέστησαν τὴν Ρώμην νοσταλ-
γὸν τῆς ὑγιοῦς Ρωμαϊκῆς παραδόσεως, τῶν πατρίων ἠθῶν καὶ τῆς ἀρχαίας

1. Plant., Mercat. 524 κἑξ.

2. Εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἀννίβα ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ὁ θεωρούμενος ὑπὸ τῆς
Ρώμης ὡς συγγενὴς πρὸς αὐτὴν κόσμος, ἀπεκαλύπτετο κατὰ τὸν Β' Καρχηδονιακὸν
πόλεμον ὡς λίαν ἐπίφοβος ἐχθρὸς δι' αὐτήν. Ὁ Τάρας καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἑλλάς κατέ-
στησαν ὄργανα τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀννίβα ἡ ἐλληνικὴ Σικελία ἀπὸ τῶν Ρωμαίων
μετέστη εἰς τοὺς Καρχηδονίους. Ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 215 π.Χ. ὁ βασι-
λεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Ε' διεπραγματεύετο μετὰ τῶν Καρχηδονίων διανο-
μὴν τοῦ κόσμου, καθ' ἣν ἡ Καρχηδὼν θὰ ἐλάμβανε τὴν Δύσιν, ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς
θὰ διετῆρει τὴν Ἀνατολήν. Ἐκ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔναντι τῆς
Ρώμης ἐγεννήθη ἐν τῇ τελευταίᾳ οὐ μόνον δυσἀρέσκεια, ἀλλ' αἶσθημα ἐχθρότητος
καὶ δυσπιστίας κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ μᾶλλον κατὰ τῶν ἑλληνικῶν κρατῶν τῆς Ἱτα-
λίας, Σικελίας καὶ Μακεδονίας.

προγονικῆς ἀρετῆς, ἀλλ' ἐπὶ πλέον αὐστηροτέραν εἰς ὅ,τι δὲν ἦτο τὸ mos majorum, τοῦ ὁποίου ἡ ἔννοια καθίσταται τραχυτέρα καὶ ἥτιον ἀνεκτικῇ εἰς τὰς ἐξωθεν ἐπιρροάς.

Τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν κρίσιν, τὴν ὁποίαν διήλθεν ἡ Ρώμη κατὰ τὸν Β' Καρχηδονιακὸν πόλεμον, ὅτε ὁ 'Ελληνικὸς κόσμος οὐ μόνον παρέμεινεν ἀδιάφορος, ἀλλὰ συχνάκις κακόβουλος θεατῆς τῆς μέχρι θανάτου πάλης, τὴν ὁποίαν αὕτη διεξήγαγεν, ἀνέτρεψε τὴν πατροπαράδοτον θέσιν αὐτῆς ἐν τῇ Μεσογειακῇ κοινότητι, ἔκαμεν αὐτὴν νὰ στρέψῃ τὴν πολιτικὴν της πρὸς τὸν 'Ελληνιστικὸν κόσμον, ἀλλὰ νὰ μὴ καταστῇ δορυφόρον ἄστου τοῦ κόσμου αὐτοῦ· ἔκαμεν αὐτὴν νὰ ἀναθεωρήσῃ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν, νὰ διακόψῃ τὴν ἐν σχηματισμῷ οὖσαν πνευματικὴν ἐνότητά αὐτῆς πρὸς τὸν 'Ελληνισμόν· ἐπὶ πλέον παρήγαγεν αὕτη ρεῦμα τεῖνον νὰ ἀποχωρήσῃ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ συγχρόνου 'Ελληνισμοῦ καὶ νὰ ἀντιταχθῇ εἰς αὐτόν· ἐγέννησε μίαν ἀντιπολίτευσιν κατὰ τοῦ 'Ελληνισμοῦ ἀρχομένου τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος καὶ ἐδημιούργησεν ἀνταγωνισμόν τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ὑπὸ τῆς ἱστορίας προσφερομένου 'Ελληνικοῦ. Θὰ ἀπαιτηθῶσι πολλὰ ἔτη, διὰ νὰ κατανοηθῇ ἡ ὁργὴ τῆς Ρώμης, ἡ ἐξ ἐκείνου, ὅπερ αὕτη ἐθεώρησεν ὡς προδοσίαν, γεννηθεῖσα· ἡ στάσις τῆς Ρώμης ἔναντι τοῦ 'Ελληνισμοῦ ἔκτοτε θὰ μένῃ ἐσφραγισμένη διὰ περιφρονήσεως ἐς αἰεί.

Παρὰ ταῦτα ὅμως πολλὰ τῶν τέκνων τῆς Ρώμης ἔστρεψαν καὶ μετὰ ταῦτα εὐλαβῇ τὰ βλέματα αὐτῶν πρὸς τὸν 'Ελληνισμόν καὶ παρὰ τὴν τοῦ τελευταίου κατάπτωσιν καὶ παρακμὴν, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς Ρωμαίους ἠθικολόγους ὤφειλετο εἰς τὸν μέχρις ἀποχαλινώσεως ἑξικνούμενον ἀτομισμόν τῶν 'Ελλήνων, εἰς τὸ ὅτι αἱ παλαιαὶ αὐτῶν ἀρχαὶ περιέπεσον εἰς λήθην καὶ εἰς τὴν ὑπερβάλλουσαν ἐλευθερίαν τῶν ἡθῶν, δὲν θὰ τολμήσωσι ποτὲ νὰ ἀποδώσωσιν εἰς αὐτὸν τὸν ὅρον βάρβαρος¹.

Ἐξ ἀντιθέτου θὰ συμβῇ τοῦτο προκειμένου περὶ ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν τῶν ὁμιλούντων κακοήχους γλώσσας καί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν ἀρετὴν, ἐχόντων βιαστικά ἥθη καὶ ἔθιμα. Οὕτω παρὰ τοῖς Λατίνοις συγγραφεῦσιν ἀπαντᾷ ἡ λέξις barbarus μετωνυμικῶς πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἀπαιδεύτου, ἀπολιτίστου καὶ ἀγρίου. Τοῦτο βλέπομεν παρὰ Κικέρωνι (Verr. II 3, 9) « Qui aliis inhumanus ac barbarus isti uni commodus ac disertus videtur » ἐπίσης ἐν τῷ Pro Milone 30: « Sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris natura ipsa praescipit, ut omnem semper vim quacumque ope possent a corpore, a capite, a vita sua propulsarent, non potestis hoc facinus improbum iudicare quin simul iudicetis omnibus qui in latrones inciderint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse pereundum » καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους συγ-

1. Πεβλ. Aul. Gell. 19, 13, 2 καὶ 3.

γραφεῖς. Ὡσαύτως παρὰ τοῖς Λατίνοις συγγραφεῦσιν ἀπαντᾷ ἡ λέξις *barbaria* πρὸς δῆλωσιν τῆς βαρβαρότητος, τῆς ἐλλείψεως μορφώσεως, τῶν ἀγρίων ἡθῶν· οὕτω παρὰ Κικέρωνι (Phil. II 108) ἀναγινώσκεται: «Ista quæ et quanta barbaria est?». Ἐπίσης παρὰ τοῖς αὐτοῖς συγγραφεῦσιν ἀπαντᾷ ἡ λέξις *barbaries* εἰς δῆλωσιν τῆς πλημμελοῦς γλώσσης· οὕτω παρὰ Κικέρωνι (Brut. 258) λέγεται: «Sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc vixerant nec eos aliqua barbaries domestica infuscaverat, recte loquebantur». Τέλος εὐρίσκεται παρ' αὐτοῖς ἐν χρήσει καὶ ἐπίρρημα *barbare*, δηλοῦν κατὰ βάσβαρον τρόπον ὁμιλεῖν, σφάλλῃσθαι περὶ τὸ ὁμιλεῖν· οὕτω παρὰ Κικέρωνι (Tusc. Disp. II 12): «Ut enim, si grammaticum se professus quispiam *barbare* loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cuius proficitur scientiam, sic philosophus in vitæ ratione peccans hoc turpior est quod in officio, cuius magister esse vult, labitur artemque vitæ professus delinquit in vita».

Τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, ὥς καὶ τὸ πνεῦμα τῶν βαρβαρικῶν λαῶν, μαστιγοῦνται ὑπὸ τῶν Λατίνων συγγραφέων. Οὕτω π.χ. ὑπὸ τοῦ Ὁρατίου¹ ἀναφέρονται εἰς τὰ ἥθη τῶν βαρβάρων τὰ ἐπίθετα *asper* (Od. I 35, 9), *dirus* (Od. II 12, 2. IV 4, 42), *ferox* (Od. III 2, 3. IV 2, 34), *ferus* (Od. II 12, 1. IV 5, 27. Epod. 16, 7), *horridus* (Od. IV 5, 26), *inmanis* (Od. IV 14, 15), *perfidus* (Od. IV 4, 49), *rigidus* (III 24, 11). Ὡσαύτως ὁ Ὀβίδιος ἀποκαλεῖ τοὺς Γέτας *inhumanos* (Ex Pont. III 5, 28. IV 13, 22). Ἄλλοι τῶν Λατίνων συγγραφέων ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς βαρβαρικοὺς λαοὺς τὰ αὐτὰ ἢ καὶ ἄλλα ἐπίθετα.

Τὸ ἀλλότριον τῆς φύσεως τῶν Ρωμαίων ἔναντι τῆς τῶν βαρβάρων, ἔτι δὲ ὁ διαρκὴς κίνδυνος τῆς υποδουλώσεως τῶν Ρωμαίων ὑπὸ τοὺς βαρβαρικοὺς λαοὺς, ὥς καὶ τὸ βίωμα τῶν πολέμων κατὰ τῶν ποικιλονύμων λαῶν ἐτόνωσεν τὴν συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς τῶν Ρωμαίων, ὑπὲρ τοὺς βαρβάρους, ἀλλὰ καὶ ἐγέννησεν εἰς αὐτοὺς φόβον καὶ μῖσος ἐκδηλωθὲν οὐ μόνον διὰ πολέμων, ἀλλὰ καὶ διὰ συγγραφῶν.

Οἱ ὑπὸ τῶν Λατίνων συγγραφέων μνημονευόμενοι βαρβαρικοὶ λαοὶ εἶναι κυρίως οἱ διὰ τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος φορεῖς κινδύνου. Συμπίπτουσι δὲ οὗτοι κατὰ μέγα μέρος πρὸς τοὺς ὄντας διὰ τοὺς Ἑλληνας βαρβαρικοὺς λαοὺς, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις λόγοις ἡ Ρωμαϊκὴ ἱστορία ἐγράφη κατὰ μέγα μέρος κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγράφη ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία, ἀφοῦ οἱ Λατίνοι συγγρα-

1. Ὁρα Birt Th., Horaz' Lieder und römisches Leben, Leipzig 1925, passim· πρβλ. καὶ Trüdinger K., Studien zur Geschichte der gr. rom. Ethnographie, Basel 1918· Reitzenstein, Das römische in Cicero und Horaz (N. Wege zur Antike II), Leipzig - Berlin 1925.

φεῖς εἶχον ἐν πολλοῖς πρότυπα ἑλληνικά. Ὁ κοσμοπολιτισμὸς καὶ συγκρητισμὸς ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου υἱοθετήθησαν ὑπὸ τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου καὶ τοῦ Πομπηίου. Ὡς ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς εἶχε γίνεαι δεκτὸς εἰς τὰς Ἀθήνας ὡς εἷς νέος Βάκχος¹ καὶ ὁ Μιθριδάτης ὠνομάζετο Διόνυσος², οὕτω βλέπομεν καὶ τὸν Μάρκον Ἀντώνιον νὰ ἀκολουθῇ τὰς παραδόσεις τῆς Ἑλληνιστικῆς Μεσογείου καὶ νὰ γίνεται δεκτὸς εἰς τὴν Ἐφεσον, διακεκοσμημένην διὰ κισσῶν καὶ θύρσων, ὑπὸ Ἐφεσίων διονυσιακῶν καλλιτεχνῶν μεταμορφωμένων εἰς Βακχίδας, Σατύρους καὶ Πᾶνας, νὰ χαιρετίζεται καὶ νὰ ὑμνῆται ὑπὸ τοὺς ἤχους σύριγγος ὡς εἷς νέος Διόνυσος³, ὡς « χαριδότης » καὶ « μελίχιος ». Ἐπίσης τὸν χειμῶνα τοῦ 39-38 π.Χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ αὐτὸς Ἀντώνιος κατ' ἀπαίτησίν του ἐχαιρετίσθη ὡς εἷς νέος Διόνυσος καὶ τοῦ ἀπηυθύνθη ἡ ἀφιέρωσις « εἰς τὸν θεὸν Ἀντώνιον, νέον Διόνυσον »⁴. Ὡσαύτως ἐπ' ὀνόματί του ἐκόπησαν νομίσματα⁵ ἐν Ἐφέσῳ μεταξὺ τοῦ 40 καὶ 35 π.Χ., παρουσιάζοντα ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως αὐτὸν ἑστειμένον διὰ κισσοῦ, ὡς ὁ Βάκχος, καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὄψεως τὸν θεὸν Διόνυσον ἔφθρον μετὰ θύρσου καὶ κανθαροῦ. Ἐν Αἰγύπτῳ, ὡς ἡ Κλεοπάτρα ἐνεφανίζετο ὡς Κλεοπάτρα Ἰσις, οὕτω καὶ ὁ μετ' αὐτῆς συνδεθεὶς Ἀντώνιος ὡς Διόνυσος Ὅσιρις⁶. Ὁ Ἀντώνιος δὲ ἐνεφανίζετο ὡς νέος Διόνυσος διὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος· ἀκολουθῶν τὴν πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν παράδοσιν τῶν Διαδόχων, ἡ ὁποία ἀνήρχετο μέχρι τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου, ἤλπιζεν ὅτι θὰ στρέψῃ εἰς ὄφελός του τὴν τεραστίαν δημοτικότητα τῆς διονυσιακῆς λατρείας εἰς τὰς Ἑλληνιστικὰς χώρας καὶ θὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἐπιρροὴν τῶν διονυσιακῶν συνδέσμων, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐσκόρπισμένοι ἀπὸ τῆς Περσείας μέχρι τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Ὁ μῦθος τῆς κατὰ τῶν Ἰνδῶν νίκης τοῦ Βάκχου, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐμπνεύσει ἡ ἀποστολὴ τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὰς Ἰνδίας, εἶχεν εἰσδύσει προφανῶς εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἔκαμε τὸν Ἀντώνιον νὰ φιλοδοξήσῃ νὰ γίνῃ εἷς νέος Ἀλέξανδρος διὰ τῶν νικῶν του καὶ τῆς πολυτελείας του, ὡς εἶχε θελήσει νὰ εἶναι ἴσος πρὸς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον ὁ Μέγας Πομπήιος.

1. Πλουτ., Δημήτριος, II 295, 18. XII.

2. Ἀππιανού, Ρωμαϊκῶν Μιθριδάτειος, 10, 113. Dürnbach, Choix d'inscriptions de Délos, t. I, p. 215, 216, n° 133-134 : « Μιθραδάτηι Εὐπάτορι Διονύσῳ ».

3. Πρβλ. Πλουτάρχου, Ἀντώνιον, 24, 26, 60' ὅρα καὶ Taylor L. R., The divinity of the Roman Emperor, Middletown 1931, p. 108 sq. Levi M. A., Ottaviano capoparte, Firenze 1933, p. 164 sq. Jeanmaire H., Le messianisme de Virgile, Paris 1930, p. 18. Bruhl Adr., Liber pater, Paris 1953, p. 127-132.

4. I. A. II 482, 22, 23.

5. Babelon, Monnaies de la République romaine, I, p. 179, 180, nos 60, 61, 62.

6. Velleius Paterculus II 82.

Βαρβαρικοὺς λαοὺς διὰ τὴν Ρώμην ἦσαν οἱ *Γαλάται*, ἐκ τῶν ὁποίων πολὺ ἐδοκιμάσθη αὕτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων¹. Τούτους πολλοὶ τῶν Λατίνων συγγραφέων ἀποκαλοῦσι βαρβάρους. Οὕτως ὁ Καῖσαρ παραμένων ἐν Οὐεσοντιόνη πρὸς προμήθειαν σίτου καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι φόβος συνέχει τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν θρυλουμένων περὶ τῶν Γερμανῶν συγκαλέσας συμβούλιον τῶν ἐκατοντάρχων ἐνεθάρρουνεν αὐτοὺς ὑπομιμνήσκων τὰς κατὰ τῶν Κίμβρων καὶ Τευτόνων νίκας τοῦ Μαρίου, ὁμιλῶν δὲ περὶ τῶν Γαλατῶν καὶ τῆς κατ' αὐτῶν προσβολῆς τοῦ Ἀριοβίστου διὰ συνετοῦ σχεδίου καὶ πανουργίας ἐπάγεται (B.G. I 40, 9): « Cui rationi contra homines *barbaros* at imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posset ». Καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ὁ Καῖσαρ ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν ὡς βαρβάρων· οὕτως (B.G. 5, 54, 4) ὁ Καῖσαρ πληροφορηθεὶς στασιαστικὰς κινήσεις διαφόρων πολιτειῶν τῆς Γαλατίας καὶ καλέσας παρ' αὐτὸν τοὺς προκρίτους αὐτῶν δι' ἀπειλῶν ἀλλὰ καὶ παραινέσεων ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ τοιοῦτων κινήσεων. Μία ὁμος Γαλατικὴ πολιτεία δὲν ὑπήκουσε καὶ ἐπεμψε πρέσβεις εἰς τὸν Καῖσαρα πρὸς ἀπολογία· ἐπειδὴ ὁμος ὁ Καῖσαρ ἤγησε τὴν ἐνώπιόν του ἐμφάνισιν τῆς γεροσύνης τῶν οὗτοι δὲν ὑπήκουσαν καὶ ἐπάγεται ὁ ἱστορικός: « Tantum apud homines *barbaros* valuit esse aliquos repertos principes inferendi belli tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut praeter Haeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum romanum fide, alteros pro recentibus gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis ». Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Τίτου Λιβίου οἱ *Γαλάται* ἀποκαλοῦνται *barbari*: οὕτω παρ' αὐτῷ (VI 42) ἀναγινώσκεται: « nec dubia nec difficilis Romanis, quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis attulerant, victoria fuit. multa milia *barbarorum* in acie, multa captis castris caesa ».

Ἀλλὰ καὶ οἱ *Βρεττανοί*, τῶν ὁποίων τὴν κατάκτησιν ἐπεχείρησεν ὁ Γάιος Ἰούλιος Καῖσαρ, συνετελέσθη δὲ αὕτη βραδύτερον κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος, ἔχοντες ἄγρια ἦθη² καὶ μὴ ἐκλατινισθέντες ἐντελῶς, ἀποκαλοῦνται ὑπὸ τῶν Λατίνων συγγραφέων *barbari*. Οὕτω παρὰ Καίσαρι (B.G. IV 21) βλέπομεν ὅτι ὁ Καῖσαρ σκοπεύων νὰ διαπεραιωθῇ ἐκ τῆς Γαλατίας εἰς τὴν Βρετανίαν καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἔχη προηγουμένης πληροφορίας περὶ τῶν κατοικούντων αὐτὴν ἔθνων, περὶ τῆς πολεμικῆς αὐτῶν ἡμετεροφίας, περὶ τῶν ἐθίμων καὶ τῶν λιμένων αὐτῆς τῶν ἐπιτηδείων νὰ δεχθῶσι

1. Grimal P., *Le siècle des Scipions*, Paris 1953, p. 51-54· πρβλ. καὶ Blanchet A., *Les Gaulois et les Germains sur les monnaies romaines*, Bruxelles 1891.

2. Πρβλ. Hor., *Od.* III 4, 33: « ...visam *Britannos* hospitibus *feros* ».

μεγάλα πλοῖα, προαπέστειλεν τὸν Γάιον Βολουσήνον, ἵνα ἐπισκοπήσῃ τὰ κατ' αὐτήν. Οὗτος λοιπὸν δ: « Volusenus perspectis regionibus omnibus quantum ei facultatis dari potuit qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem revertitur, quæque ibi perspexerit renuntiat ».

Ἐκεῖνοι ὅμως τῶν ἐν τῇ Δύσει λαῶν — διὰ τὰ παραλίπω τοὺς δευτερεύοντας — οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν διὰ τῶν αἰώνων οἱ κατ' ἐξοχὴν φορεῖς πολεμικῶν κινδύνων καὶ τρόμου¹ διὰ τοὺς Ρωμαίους, ἦσαν οἱ *Γερμανοί*. Ὁ ἱστορικὸς Τάκιτος ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Germania, καίπερ ἐνιαχοῦ περιγράφει τὰς ἀρετὰς τῶν βαρβάρων λαῶν τῆς Γερμανίας ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του, ὅπως διὰ τῆς ἀντιβολῆς αὐτῶν πρὸς τὰς τῶν Ρωμαίων κακίας σατυροῖσιν τοὺς Ρωμαίους καὶ διὰ τῆς ὑπογραμμίσεως τῆς ἀντιθέσεως τῶν ἐν παρακμῇ εὗρισκομένων συμπατριωτῶν του ὑποδείξῃ εἰς αὐτοὺς τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία διέτρεχεν εἰς τὰ σύνορα τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Δουνάβεως ἐκ τῶν νέων καὶ φιλοπολέμων γερμανικῶν φυλῶν, ἐν τούτοις μᾶς ἀναφέρει τὴν Γερμανίαν ὡς βάρβαρον χώραν²: οὕτως ἀναγινώσκομεν παρ' αὐτῷ (Germ. 18): « Nam prope *soli barbarorum* singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem pluribus nuptiis ambiuntur ». Καὶ ὁ Σουητώνιος — διὰ τὰ παραλίπω τοὺς λοιποὺς λατίνους συγγραφεῖς — εἰς πολλὰ χωρία τοῦ ἔργου του διαλαμβάνει περὶ τῶν Γερμανῶν ὡς βαρβάρων³: οὕτω π.χ. παρ' αὐτῷ (Galb. 6) ἀναγινώσκομεν: « matureque barbaris, qui iam in Galliam usque procupearant, coercitis, præsentī quoque Caio talem et se et exercitum approbavit, ut inter... ulli perciperent ».

Ἄλλ' ἡ λέξις *barbarus* λέγεται συχνότατα παρὰ τοῖς Λατίνοις συγγραφεῦσι περὶ τῶν *Καρχηδονίων*. Οὗτοι δὲν ἀπασχόλησαν μόνον τὴν ἔθνικὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων διὰ τοῦ ἀπὸ τούτων κινδύνου τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Δύσεως, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς ἐβδόμης Ἐπιστολῆς τοῦ Πλάτωνος⁴, ἀλλ' ἰδίᾳ διὰ τῆς πολιτικῆς καὶ στρατηγικῆς των διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἠπέλυσαν τὴν ὑπόστασιν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐνέπνευσαν τρόμον εἰς αὐτήν, ὅσον οὐδεὶς σχεδὸν ἄλλος λαὸς⁵. Τὰ βέλη τῶν Λατί-

1. Caes., B.G. I 40, 9· πρβλ. καὶ Eymery K., Cäsar und Tacitus über die Germanen, ἐν Neue Jahrbücher 32 (1913) 24-47.

2. Πρβλ. Dubois-Cuchan, Tacite et son siècle, 2 vol. 1861· Bacha, Le génie de Tacite, Paris 1906· Boissier G., L'opposition sous les Césars, Paris, p. 285-301 passim.

3. Ὅρα passim καὶ ἐν Geffroy, Rome et les Barbares, Paris 1874.

4. Βουρβέρη Κ., Ἡ ἔθνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος, σ. 50-51.

5. Leitz H., Les peuples barbares dans les odes d'Horace, Faculté des Lettres de Cahen, Bullet. 2 (1886) 78 sq.· Audolient Aug., Carthago Ro-

νων συγγραφέων ἐστράφησαν κατὰ τοῦ ἥρωος τῶν Καρχηδονίων Ἀννίβα¹, ἰδίᾳ τὰ βέλη τοῦ Ὁρατίου², ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἀποκαλεῖται οὗτος *dirus Afer* (Od. IV 4, 42), *dirus Hannibal* (Od. III 6, 36), *perfidus Hannibal* (Od. IV 4, 49) καὶ ἄλλως· ὡσαύτως ὁ Στάτιος (Silv. IV 6, 106) λέγει περὶ τοῦ Ἀννίβα: «*nec te regnator Macetum nec barbarus umquam | Hannibal aut sævi posset vox horrida Sullæ | his celebrare modis*». Ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Silius Italicus (Punica I 58) ἀναφέρεται «*improba virtus*» τοῦ Ἀννίβα.

Οἱ κυριώτεροι τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ βαρβάρων διὰ τοὺς λατίνους συγγραφεῖς ἦσαν πρῶτον οἱ Πέρσαι. Οὗτοι, ἀποτελέσαντες σοβαρώτατον κίνδυνον διὰ τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἀποκρουσθέντα διὰ τῆς συμπράξεως Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν³, θεωροῦνται ἀπὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων βάρβαροι καὶ ἐχθροί, μετέπειτα δὲ ἀποκαλοῦνται οὕτω καὶ ὑπὸ τῶν Λατίνων συγγραφέων. Οὕτω παρὰ τῷ Κορνηλίῳ Νέπωτι (Milt. 7) ἀναγινώσκεται: «*Athenienses Miltiadi classem septuaginta navium dederunt, ut insulas, quæ barbaros adjuverant, bello persequeretur*»· παρὰ τῷ αὐτῷ (Them. 3, 6, 7) λέγεται: «*itaque missi sunt delecti cum Leonida, Lacedæmoniorum rege, qui Thermopylas occuparent longiusque barbaros progredi non paterentur*».

Κατὰ δεύτερον λόγον barbari ἀποκαλοῦνται ὑπὸ τῶν Λατίνων συγγραφέων οἱ Αἰγύπτιοι, τῶν ὁποίων ἡ χώρα οὕσα πλήρης φανατισμοῦ καὶ ἀκολασίας ἔστασίαζεν, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Τάκιτος, ὁ ὁποῖος γράφει (Hist. I 11) περὶ αὐτῆς καὶ τὴν παρουσιάζει ὡς Ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν: «*aditu difficilem, annonæ fecundam, superstitione ac lascivia discordem et mobilem*», τοῦτέστι «*δυσπρόσιτον, εὐφορον εἰς σῖτον, ἐκ τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς ἀκολασίας τῆς στασιάζουσας καὶ πείσματα*». Ὡς μᾶς πληροφορεῖ δὲ ὁ Τάκιτος ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ διὰ τῶν λέξεων «*insciam legum, ignaram magistratum*», ἀφέρθη αὕτη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων νὰ διατηρήσῃ τὴν διοικητικὴν τῆς ὁργάνωσιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπὶ Λαγιδῶν· τοῦτο δὲ συνέβη, διότι ἡ Αἴγυπτος,

maine 145 av. J. - C. 698 ap. J. - C., Paris 1901· Ensslin W., Der Einfluss Karthagos auf Staatsverwaltung und Wirtschaft der Römer. Rom und Karthago, Leipzig 1943 passim· Wogt, Rom und Karthago, Leipzig 1943, s. 262 - 296· Schullard R., Roman Politics, Oxford 1950· Crimal P., Le siècle des Scipions, Paris 1953, p. 57 - 70, 77 - 86.

1. Πρβλ. Piganiol A., Hannibal chez les Péligniens, ἐν Rev. Ét. Anc. 22 (1920) 22 - 38· Canter H. V., The character of Hannibal, ἐν Class. Journ. 24 (1929) 564 - 578· Zeller E., Hannibal, Ueberlingen 1949.

2. De Jong K. H. E., De Horatio Hannibali inimico, ἐν Mnemosyne 56 (1928) 186 - 192.

3. Βουρβέρη Κ., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 49.

ἐχουσα νὰ ἐπιδείξῃ ἀπὸ αἰώνων πρωτότυπον πολιτισμόν, δὲν ἠδύνατο νὰ κύπτῃ τὸν αὐχένα ὑπὸ τοὺς ἄρχοντας τῆς Ρωμαϊκῆς διοικήσεως, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ, θεωρούμενος ὡς νόμιμος κληρονόμος τῶν Πτολεμαίων καὶ τῶν ἀρχαίων Φαραώ, ἀνέθετε τὴν ἀσκήσιν τῶν διοικητικῶν καθηκόντων¹.

Τὸ ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Ρωμαίων βάββαροι φαίνεται ἐκτὸς ἄλλων συγγραφέων καὶ παρὰ τῷ Κορνηλίῳ Νέπωτι (Ages. 8), παρὰ τῷ ὁποίῳ ἀναγινώσκεται : « quo facto eum barbari (sc. Aegyptii) magis etiam contempserunt, quod eum ignorantia bonarum rerum vilia potissimum sumpsisse arbitrabantur ». Ὡσαύτως παρὰ Κικέρωνι (De nat. deor. I 101) λέγεται : « ita concludam, tamen beluas a barbaris propter beneficium consecratas, vestrorum deorum non modo beneficium nullum exstare sed ne factum quidem omnino ». Καὶ ὁ Ἰουβενάλης (VI 158) ἀναφέρει : « hunc (adamanta) dedit olim | barbarus incestæ dedit hunc Agrippa sorori... », ὁ δὲ Σχολιαστὴς ἐπάγεται : « barbarum Ptolemæum significat et Berenicem sororem eius ». Ἡ ἐπαφὴ τῶν Ρωμαίων μετὰ τῶν Αἰγυπτίων, ὡς καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἡ οἰκείωσις μικρὸν κατὰ μικρὸν πρὸς τὸν πανάρχαιον πολιτισμόν αὐτῶν συνέβαλεν, ὥστε πολλὰ αἰγυπτιακὰ πράγματα νὰ ἐκτιμηθῶσι δεόντως ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ νὰ διασκεδασθῇ ἡ ἀντίληψις ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ὑπολείπονται τῶν Ρωμαίων πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς.

Παρὰ τοῖς Λατίνοις συγγραφεῦσι βλέπομεν νὰ ἀποδίδεται ὁ ὅρος barbarus καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους. Τοῦτο παραδείγματος χάριν ἀπαντῶμεν παρὰ τῷ ἱστορικῷ Τακίτῳ, ὁ ὁποῖος κάμνει ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος *Judæi*, κάμνει ἐν λογοπαίγνιον διὰ τῶν λέξεων *Idæi* - *Judæi*, ἔχων προφανῶς ὑπ' ὄψει τοῦ τὴν παρ' Ἰουδαίοις σπουδαιότητα τῆς ἡμέρας τοῦ Σαββάτου, τὸ ὅτι ἡ ἡμέρα αὕτη ἦτο διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡμέρα τοῦ Saturnus, ὡς καὶ τὸ ὅτι εἰς τὴν περὶ Saturnus μυθικὴν παράδοσιν ἡ Κρήτη καὶ τὸ ὄρος Ἰδὴ κατεῖχον μεγάλην θέσιν. Λέγει λοιπὸν ὁ Τάκιτος (Hist. 5, 2) : « Judæos Creta insula profugos novissima Libyæ insedissee memorant, qua tempestate Saturnus, vi Jovis pulsus, cesserit regnis. Argumentum e nomine petitur: inclutum in Creta Idam montem, accolas *Idæos* aucto in barbarum cognomento *Judæos* vocitari ».

Ἀπεδόθη δὲ ὑπὸ τῶν Λατίνων συγγραφέων τὸ ὄνομα barbarus εἰς τοὺς Ἰουδαίους, διότι ἡ Ρωμαϊκὴ εἰδωλολατρεία, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἐξόχως πολιτικὴ, τάσσα εἰς ἑαυτὴν ὡς ἀποστολὴν τὴν διακυβέρνησιν τῆς παγκοσμίου κοι-

1. Πρβλ. Johnson Allan Ch., Egypt and the Roman Empire, Ann. Arbor 1951· Piganiol A., Le statut augustéen de l'Égypte et sa destruction, ἐν Museum Helveticum 10 (1953) 193-202· Préaux Cl., Les raisons de l'originalité de l'Égypte, ἐν Museum Helveticum 10 (1953) 203-221.

νωνίας καὶ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς εὐτυχίαν τῆς τελευταίας, ἦτο ἐπόμενον νὰ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν φανατισμὸν τῶν Ἰουδαίων¹, παρὰ τοῖς ὁποίοις ὑπῆρξεν ἐντονώτατον τὸ πνεῦμα τῆς φυλῆς² ἢ μᾶλλον ὑπῆρξε τὸ πᾶν. Οἱ Ἰουδαῖοι εἶχον τὴν ὑπερηφάνειαν τῆς καταγωγῆς των καὶ τῆς θρησκείας των· ἐπίστευον ὅτι ἦσαν ὁ ἐγγενέστερος τῶν λαῶν, ἔχων τὴν ἀρχαιοτέραν θρησκείαν³· ἐπίστευον ὅτι ὁ Θεὸς τοὺς εἶχεν ἐκλέξει, ὅπως δεσπώσωσι τῶν ἐθνῶν. Ἐχοντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι μεταξὺ τῶν δυνάμεων των τὴν εὐκαμψίαν καὶ τὸ τεχνικὸν καὶ ἐμπορικὸν πνεῦμα ἐγνώριζον νὰ ἐπιβάλλωνται ὡς ἄτομα ἐπὶ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Διὰ τὴν οἴησίν των αὐτὴν καὶ τὸν φυλετικὸν των φανατισμὸν παρέσχον διὰ τῶν αἰώνων πράγματα εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν πολιτείαν, καίπερ αὕτη ἐφείδετο σωφρόνως τοῦ φανατισμοῦ αὐτῶν· ἐκ τῶν πραγμάτων τούτων ἐγένοντο τὰ μέγιστα μισητοὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις. Οἱ Ἰουδαῖοι ἦσαν ἐν Ρώμῃ ἀντικείμενον δημοσίας περιφρονήσεως καὶ ἀποστροφῆς. Οἱ Ρωμαῖοι τοὺς περιεφρόνουν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνεξήτουν, ὡς ὄντας ἀναγκαίους διὰ τὰς μαγικὰς δεισιδαιμονίας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν τοῦ συρμοῦ ἐν Ρώμῃ καὶ τῶν ὁποίων οἱ Ἰουδαῖοι κατεῖχον τὸ μυστικόν.

Τοῦ πνεύματος φυλῆς τοῦ κρατοῦντος παρ' Ἰουδαίοις, καθ' οὓς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἀπορροφημένος ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς φροντίδος διὰ τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν παρημέλησε τὸ ὑπόλοιπον τῆς ὑψηλίου⁴, ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε νὰ ἀποδίδωσιν οὗτοι, οἱ Ἰουδαῖοι, εἰς πάντα ἀλλόφυλον τὸ ὄνομα *barbarus*, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν συγγραφῶν. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ps. Origen. tract. 13. p. 146, 10 ἀναγινώσκεται: «fuit... pars supradicti populi (sc. Iudaici) *barbara*, incredula, violenta; fuit et quaedam pars pia et religiosa»· ἐπίσης ἐν p. 146, 16 λέγεται: «accepit Samson... sibi uxorem mulierem allophylam *barbaram*».

1. Ὡς ἀναμνησθῇ τις τὰ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰουδαίων τῷ 66 μ.Χ.

2. Περὶ Juvenal., Sat. 14, 96-106 ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ὁ υἱὸς ἐνὸς εὐσεβοῦς τηρητοῦ τοῦ Σαββάτου δὲν λατρεύει εἰμὴ τὴν δύναμιν τῶν νεφῶν. Οὐδεμία διαφορά παρ' αὐτῷ κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης σαρκὸς καὶ τῆς τοῦ χοίρου, τοῦ ὁποίου ἀπέσχεεν ὁ πατὴρ του. Μετ' ὀλίγον οὗτος περιτέμνεται. Ἀναγραφῆς ἐν τῇ περιφρονήσει τῶν νόμων μας δὲν μελετᾷ, δὲν τηρεῖ καὶ δὲν σέβεται παρὰ τὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ ὅ,τι περικλείει τὸ μυστήριον βιβλίου τοῦ Μωυσέως. Θὰ ἀπέφυγε νὰ θέσῃ ἐκ νέου εἰς τὴν δόδον ταξιδιώτην ἀλλόθρησκον. Δὲν θὰ δείξῃ κήνην παρὰ μόνον εἰς περιτετμημένον. Πάντα ταῦτα, ἐπειδὴ ὁ πατὴρ του διήλθεν ἐν ἀδρανεῖα τὴν ἐβδόμην ἡμέραν ἐκάστης ἐβδομάδος ἀμέριμνος διὰ τὰ καθήκοντα τοῦ βίου.

3. Ὁ Ἰώσηπος (Δύο λόγοι περὶ ἀρχαιότητος Ἰουδαίων κατ' Ἀπίανος, passim) ἀφοῦ ἀπέδειξε τὸ ἐξαίρετον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ὅτι ἡ καταγωγὴ τῆς Ἰουδαϊκῆς φυλῆς εἶναι ἀρχαία, ἤκασεν ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἔδωκαν εἰς τὸν κόσμον τὰ καλύτερα διδάγματα καὶ ὅτι εἶναι τρόπον τινὰ διδάσκαλοι τῶν ἐθνῶν, ἀφοῦ οὐδεὶς λαὸς εἶναι τόσο ἀρχαῖος οὐδὲ ἔχει τοσοῦτο καλὸν βάθος δογμάτων».

4. Minucius Felix, Octavius 10.

Τέλος παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς λατίνοις συγγραφεῦσιν ἀπαντᾷ ὁ ὄρος *barbarus* πρὸς δῆλωσιν παντὸς εἰδωολάτρου· τὰ σχετικὰ ὅμως χωρία τῶν συγγραφέων ἀμφισβητοῦνται. Οὕτως ὁ πατὴρ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας Lucius Caelius Lactantius Firmianus ἐν ἐργῳ του *De mortibus persecutorum* (5, 6) γράφει : « In templo barbarorum deorum »¹ ἕτερος πατὴρ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, ὁ Aurelius Prudentius Clemens ἐν τῷ ἐργῳ του *Περὶ στεφάνων* (*Peristephanon* 2, 4) ἀναφέρει : « Roma... Laurentio duce ritum triumphans barbaram ».

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων τῶν πατέρων τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλων εἰσέτι χωρίων συνάγεται ὅτι ἡ εἰδωολατρικὴ θρησκεία καὶ δὴ καὶ ἡ τῆς Ρώμης ὑπῆρξεν ἀντικείμενον τῶν αὐτῶν προλήψεων καὶ τῆς αὐτῆς ἀδικίας, τῶν ὁποίων ἀντικείμενον ὑπῆρξεν καὶ τὰ ἥθη τῆς Ρώμης· ὅτι δηλαδὴ ἡ θρησκεία τῆς Ρώμης εἶχε μᾶλλον δεχθῆ τὴν κατακραυγὴν τῶν Χριστιανῶν συγγραφέων παρὰ χρηθῆ ὑπ' αὐτῶν· ὅτι οἱ Χριστιανοὶ συγγραφεῖς παρουσίασαν μόνον τὴν καθαρῶς ἀνθρωπίνην καὶ γελοῖαν πλευρὰν τῆς εἰδωολατρικῆς θρησκείας τῆς Ρώμης. Ὅτε οἱ Χριστιανοὶ προσεβαλλον τὴν εἰδωολατρείαν, ἐμέμφοντο ἰδίᾳ τὸν ὕλισμὸν τῆς μυθολογίας της, τὰ ἥθη τῶν θεῶν της, τὰ μειονεκτήματα θρησκευτικῶν τινῶν τύπων, τὰ ἥθη τῶν Ρωμαίων καὶ ἰδίᾳ τοὺς ἀγῶνάς των¹, αἱ ἐν τοῖς ὁποίοις ἀνθρωποκτονία ἐξησφάλισαν εἰς αὐτοὺς τὸ ὄνομα barbari. Οἱ Χριστιανοὶ ὁμίλησαν περὶ ἀπουσίας καλῶν ἡθῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς Ρώμης καὶ περὶ ἀπουσίας τῆς ἀληθείας ἐν τῇ θρησκείᾳ αὐτῆς· ἐπὶ πλεον οὗτοι παρασυρθέντες ὑπέλαβον τὰς πίστεις εὐπαιδεύτων τινῶν Ρωμαίων² ὥς πίστεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Ἀναμφιβόλως μετὰ τῶν θεοτήτων τῆς Ἀνατολῆς ἔφθασαν εἰς Ρώμην αἱ ἀνατολικαὶ δεισιδαιμονίαι, ἰδίᾳ ἡ ἀστρολογία καὶ ἡ μαγεία· ἡ πατροπαράδοτος ὅμως λατρεία, αἱ γενικαὶ πίστεις εἰς τὴν θρησκείαν τῶν προγόνων εἶχον παραμείνει εἰς τὰς Ρωμαϊκὰς μάζας³. Ὡσαύτως αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι

1. Ὁ Minucius Felix ἐν τῷ ἐργῳ του, ὅπου ἐπιγράφεται *Octavius* (37), ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ρωμαίους εἰδωολάτρας λέγει περὶ τῶν Χριστιανῶν ὅτι τιμῶσιν ἑαυτοὺς διὰ τὸν ἡθῶν των καὶ τοῦ καλοῦ τὸν βίου· ὅτι περιφρονοῦσι τὰ θεάματα, τὰς ἡδυπαθείας, τὰς πομπὰς καὶ τὰς εὐαρέστους διαφθοράς τῶν εἰδωολατρῶν· ὅτι δικαίως ἀπέχουσι τῶν τελετῶν τούτων, τῶν ὁποίων γνωρίζουσι τὴν προέλευσιν· καὶ διερωτᾷται, τίς δὲν αἰσθάνεται ἀποτροπιασμὸν διὰ τὴν ἀρματοδρομίαν καὶ τὰς ῥέσεις, τὰς ὁποίας αὕτη διεγείρει; τίς δὲν βλέπει μετ' ἐκπλήξεως ἐν τοῖς ἀγῶσι τῶν μονομάχων τὴν πευθαρχίαν τῆς ἀνθρωποκτονίας;

2. Οἱ Ρωμαῖοι φιλόσοφοι ἐχάνοντο ἐν τοῖς συστήμασι των, ὁ δὲ πανθεϊσμὸς ἐκυριάρχει παρὰ τοῖς πεπαιδευμένοις καὶ ἤγεν αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ πιστεύωσιν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν κατεδέχετο νὰ ἀσχολῆται περὶ τοὺς ἀνθρώπους, δόγμα τὸ ὁποῖον κατεπολέμησεν ὁ Χριστιανισμός.

3. Πρβλ. τὸν Τερτυλλιανὸν (*Apologet.* 40) λέγοντα ὅτι, ὁσάκις αἱ βροχαὶ τοῦ

ὑπῆρξαν μέσον κοινωνικῆς πειθαρχίας, προβαίνον διὰ τῶν τύπων μᾶλλον παρὰ διὰ τοῦ δόγματος· αὐταὶ ἔστρεφον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν κανόνα καὶ τὸ καθήκον μᾶλλον παρὰ ἐφώτιζον αὐτὸν περὶ τοῦ καθήκοντος¹. Ἡ εἰδωλολατρεία, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἀκριβῆ κώδικα καθηκόντων, προβαίνουσα διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν συμβόλων ἔστρεφτο καθωρισμένης ἠθικῆς. Ἀφ' ἐτέρου τὰ ἥθη τάξεων τινῶν τῆς Ρώμης δὲν ἦσαν τὰ ἥθη τῆς Ρώμης, ἔτι δὲ ὀλιγώτερον ἦσαν τὰ ἥθη τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς ὑψηλίου. Κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ κρίνωνται αἱ εἰδωλολατρικαὶ πίστεις, αἱ πίστεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κόσμου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πίστεων Ρωμαϊκῶν τινῶν πνευμάτων, τὰ ὁποῖα μάλιστα δὲν ἀντεπροσώπευον τὴν Ρώμην ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπόψεως, καθ' ὅσον περὶ τῆς ἐθελικρινείας τῶν Ρωμαϊκῶν πίστεων μαρτυρεῖ ὁ χρόνος, τὸν ὁποῖον αὐταὶ διήνυσαν, ἕως ὅτου νὰ ἀποθάνωσι, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον τὸ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐπενεδύθη πολλὰς ἐκ τῶν εἰδωλολατρικῶν μορφῶν, τὰς ὁποίας πρότερον κατεπολέμησε δριμύτατα.

Τελευτώντες παρατηροῦμεν ὅτι ἐκ τῶν λαῶν οἱ μὲν ἔχουσι προικισθῇ διὰ ταχείας νοήσεως, μεγάλων ἰδεῶν, λαμπρᾶς φαντασίας, ἐντόνου πάθους, εἷς τε τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτικὴν προβαίνουνσιν εἰς ἐπαναστάσεις καὶ ἐκδηλοῦσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν εἰς τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος· μεταξὺ τούτων συγκαταλέγονται κατὰ πρῶτον λόγον οἱ Ἕλληνες. Οἱ ἄλλοι ἐκ τῶν λαῶν εὐνοοῦνται περισσότερον ἂπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ χαρακτῆρος παρὰ τοῦ πνεύματος καὶ πάθους, ἔχουσι βουλῆσιν ἐπίμονον καὶ διαρκείας, διαπρέπουσιν εἰς τὰ πράγματα τὰ ἀπαιτοῦντα ἐνέργειαν καὶ διαρκῆ ἐπιμέλειαν, ἡ πολιτικὴ τῶν εἶναι περισσότερον μεταρρυθμιστικὴ παρὰ ἐπαναστατικὴ, ὁδεύει δὲ αὕτη εἰς βραδείας μεταμορφώσεις. Εἰς τοὺς δευτέρους τούτους λαοὺς ἀνῆκον κυρίως οἱ Ρωμαῖοι. Οὗτοι ὑπῆρξαν πρακτικοί, ἐπιδοθέντες δραστηρίως εἰς τὸ νὰ ἐγκλείσωσι τὰ πάντα εἰς τύπους· τὸ πνεῦμά των ὑπῆρξε πνεῦμα συλλογικόν, βαῖνον ἐκ τοῦ γενικοῦ εἰς τὸ μερικόν, ἐκ τοῦ κράτους εἰς τὸ ἄτομον. Οὗτοι ἔθεσαν τὴν δύναμιν τῆς βουλήσεώς των καὶ τὴν δυνάμιν των συστηματοποιήσεως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς φιλοδοξίας των· τὸ πνεῦμά των καὶ ὁ χαρακτὴρ των ἠνώθησαν, διὰ νὰ δεσπώσωσιν· οὗτοι ἔβλεπον εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν πεποίθησιν τὴν περιλήψιν πάσης ἀληθείας καὶ ἐξήτησαν νὰ προσηλυτίσωσιν εἰς αὐτὴν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἡ δύναμις τῆς βουλήσεώς των τοὺς ἐπέτρεψε νὰ κατακτήσωσι τὸν κόσμον, ὁ κάπως ὁμως δυσκίνητος νοῦς των τοὺς ἠμπόδισε νὰ ἀξιοποιήσωσι πλήρως τὰς κατακτήσεις των, νὰ ἀφυπνίσωσι ψυχὰς καὶ νὰ ἐμπνεύσωσιν ὁρμὴν πρὸς μεγάλα, νὰ μεταμορφώσωσι καὶ ἐξομοιώσωσι πλήρως πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς κατακτηθέντας ὑπ' αὐτῶν λαοὺς.

θέρους ἢ τοῦ χειμῶνος διεκόπτοντο καὶ ἠπειλοῦν δι' ἀφορίας τὸν εἰδωλολατρικὸν λαόν, οὗτος ἐταράσσετο καὶ γυμνόπους ἐξῆτει τὸ γονιμοποιῶν ὕδωρ.

1. "Ορα Λακτάντιον, Instit. divin. 1-10.

Ἡ φυλετικὴ ὁμως τῶν Ρωμαίων ὑπερηφάνεια, ὁ ἐθνικὸς φανατισμὸς τῶν, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἡ περιουσία καὶ τὸ κεφάλαιον παντὸς Ρωμαίου καὶ ἔκαμε τὴν Ρώμην νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον, ἐπικουροῦντος τοῦ μίσους καὶ ἐν μέρει τοῦ φόβου, τὸν ὁποῖον ἡσθάνοντο διὰ τοὺς λαοὺς τοὺς ὄντας φορεῖς κινδύνων διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν, τοὺς ἔκαμε νὰ βλέπωσιν ὡς βαρβάρους πάντας τοὺς λαοὺς, ἐκτὸς βεβαίως τῶν Ἑλλήνων — οἱ Ἕλληνες ὁμως, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐγράφη, δὲν ἔπαυσαν νὰ ἀποκαλῶσι τοὺς Ρωμαίους βαρβάρους — οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν δι' αὐτοὺς οἱ ὁδηγοὶ εἰς τὰ πρῶτα βήματα τοῦ πολιτικοῦ καὶ πνευματικοῦ τῶν βίου καὶ τῶν ὁποίων νομίμους κληρονόμους ἐν τῷ κόσμῳ ἔβλεπον ἑαυτοὺς.

Κατὰ ταῦτα ἐξέτασις τῶν σημασιολογικῶν μεταβολῶν τῶν λέξεων, αἱ ὁποῖαι μεταβολαί, ὡς γνωστόν, προέρχονται ἐκ τῆς φαντασίας, τοῦ συναισθήματος καὶ ἄλλων πηγῶν, ἀποβαίνει πολλοῦ λόγου ἀξία, καθ' ὅσον αὕτη εἶναι κατ' ἀλήθειαν ἔρευνα καὶ γνώσις αὐτῆς ταύτης τῆς ἱστορίας, αὐτοῦ τούτου τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ τὰς λέξεις, τῶν ὁποίων αἱ σημασίαι μεταβάλλονται διὰ τῶν αἰώνων. Ἰδιαιτέρας δὲ προσοχῆς ἀξία ἀποβαίνει ἡ ἐξέτασις τῆς σημασιολογικῆς ἀνελίξεως λέξεων ἐκφραζουσῶν ἠθικὰς ἐννοίας, διότι ἡ σημασιολογικὴ ἀνέλιξις τῶν τοιούτων λέξεων μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐκάστοτε ἠθικῆς τῶν ἐθνῶν καταστάσεως. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἐξέτασις τῶν ἐν τῇ Λατινικῇ γραμματεῖᾳ σημασιολογικῶν μεταβολῶν τῆς λέξεως *barbarus*, ἡ ὁποία ἤδη παρὰ τοῖς πρωτογόνοις Ἀρίοις ἐδήλου τὸν λαλοῦντα ἐτέραν γλῶσσαν, μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἠθικῆς κατὰστάσεως τῶν τε κατακτητῶν Ρωμαίων καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν κατακτηθέντων λαῶν, ἰδίᾳ δὲ περὶ τοῦ ὅτι ἡ φυλετικὴ ὑπερηφάνεια, ὁ ἐθνικὸς φανατισμὸς ἀποτελεῖ μίαν τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐντονωτέρων ἀναμνήσεων τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν.